82/8

अथ लीलावती

भास्कराचार्यप्रणीता

(मूलम्)

82/8

(77)

1243

Leelavaty

अथ "लीलावती" भास्कराचार्यविरचिता

गोचर्मलक्षणं। पुराणेषु॥ दशहस्तेन दंडेन विंशत्पान्चानिवर्त्तनं॥ द

शतान्येवगोचर्मदत्त्वैं इंद्र भते पदं॥१॥

82/8

82/8

लीलावतीमूल मूल ११

82/8

॥श्रीगणेशायनमः॥ ॥ॐनमः॥प्रीतिंभक्तजनस्ययोजनयतेविघ्नंविनिघ्नन्स्मृतस्तंवृन्दारकवृ
न्दवन्दितपदंनत्वामतङ्गाननम् पाटींसद्गणितस्यवच्मिचतुरप्रीतिप्रदांप्रस्फुटांसंक्षिप्ताक्षरको
मलामलपदैर्लालित्यलीलावतीम् १ वराटकानांदशकद्वयंयत्साकाकिणीताश्चपणश्चतस्रः
तेषोडशद्रम्मइहावगम्योद्रम्मैस्तथाषोडशभिश्चनिष्कः २ तुल्यायवाभ्यांकथिताऽत्रगुञ्जावल्ल
स्त्रिगुञ्जोधरणंचतेऽष्टौ गद्याणकस्तद्वयमिन्द्रतुल्यैर्वल्लैस्तथैकोघटकःप्रदिष्टः ३ दशार्द्धगु
ञ्जंप्रवदन्तिमाषंमाषाह्वयैःषोडशभिश्चकर्षं कर्षैश्चतुर्भिश्चपलंतुलाज्ञाःकर्षंसुवर्णस्यसुवर्ण
संज्ञम् ४ यवोदरैरङ्गुलमष्टसंख्यैर्हस्तोऽङ्गुलैःषड्गुणितैश्चतुर्भिः हस्तैश्चतुर्भिर्भवतीहदण्डःक्रो
शःसहस्रद्वितयेनतेषाम् ५ स्याद्योजनंक्रोशचतुष्टयेनतथाकराणांदशकेनवंशः निवर्तनंवि

शतिवंशसंख्यैः हैस्तं चतुर्भिश्च भुजैर्निबद्धम् ६ [illegible] हस्तोन्मितैर्विस्तृतिदैर्घ्यपि
ण्डैर्यद्द्वादशास्रं घनहस्तमानम् धान्यादिके यद्घनहस्तमानं शास्त्रोदिता मागधखारिका सा ७ द्रो
णस्तु खार्याः खलु षोडशांशः स्यादाढको द्रोणचतुर्थभागः प्रस्थश्चतुर्थोंऽस्य तथाढकस्य प्रस्थाङ्घ्रि
राद्यैः कुडवः प्रदिष्टः ८ शेषाः कालादिपरिभाषा लोकप्रसिद्धाः ज्ञेयाः इति परिभाषा लीलाग
ललुलल्लोलकालव्यालविलासिने गणेशाय नमो नीलकमलाऽमलकान्तये १ एकंदशशत
सहस्राऽयुतलक्षप्रयुतकोटयः क्रमशः अर्बुदमब्जं खर्वं निखर्वमहापद्मशंकवस्तस्मात् २ ज
लधिश्चान्त्यं मध्यं परार्द्धमिति दशगुणोत्तरं संज्ञाः संख्यायाः स्थानानां व्यवहाराऽर्थं कृताः पूर्वैः ३
उत्थसंकलितव्यवकलितयोः करणसूत्रं वृत्ताऽर्द्धम् कार्यः क्रमादुत्क्रमतोऽथवाङ्कयोगो यथा
स्थानकमन्तरं वा उदाहरणम् अये बाले लीलावति मतिमति ब्रूहि सहितान्द्विपञ्चद्वात्रिंशत्त्रि

नवतिशताष्टादशदश शतोपेतानेतानयुतवियुतांश्चापि वद मे यदि व्यक्तेयुक्तिवियोगकलनमार्गे
सि कुशला २ न्यासः २ ५ ३२ १९३ १८ १० १०० सयोजनाज्जातं ३६० अयुताच्छोधिते जातं ९६४०
अथ गुणने करणसूत्रं सार्द्धवृत्तद्वयम् गुण्यान्त्यमङ्कं गुणकेन हन्यादुत्सारितेनैवमुपान्त्यमा
दीन् गुण्यस्त्वधोधो गुणखण्डतुल्यस्तैः खण्डकैः सङ्गुणितो युतो वा १ भक्तो गुणः शुध्यति ये
न तेन लब्ध्या च गुण्यो गुणितः फलं वा द्विधा भवेद्रूपविभाग एवं स्थानैः पृथग्वा गुणितः समेतः २
इष्टोनयुक्तेन गुणेन निघ्नोऽभीष्टघ्नगुण्यान्वितवर्जितो वा अत्रोद्देशकः बाले बालकुरङ्गलो
लनयने लीलावति प्रोच्यतां पञ्चत्र्येकमिता दिवाकरगुणा अङ्काः कति स्युर्यदि रूपस्थानवि
भागखण्डगुणने कल्यासि कल्याणि निच्छिन्नास्तेन गुणेन ते च गुणिता जाताः कति स्युर्वद १
न्यासः गुण्यः १३५ गुणकः १२ गुण्यान्त्यमङ्कं गुणकेन हन्यादिति कृते जातं १६२० अथवा गुण

कस्य रूपविभागे खंडे कृते ७ ५ आभ्यां पृथग्गुण्ये गुणिते युते च जातं तदेव १६२० अथवा गुणक
स्त्रिभिर्भक्तो लब्धं ४ एभिस्त्रिभिश्च गुण्ये गुणिते जातं तदेव १६२० अथवा स्थानविभागे कृते खंडे
१ २ आभ्यां पृथग्गुण्ये गुणिते यथास्थानयुते च जातं तदेव १६२० अथवा द्व्यूनेन गुणेन १० गुण्ये
गुणिते १३५० द्वाभ्यां च २ पृथग्गुण्ये गुणिते २७० युते च जातं तदेव १६२० अथवाऽष्टयुतेन गुणे
न २० गुण्ये गुणितेऽष्टगुणगुण्येन हीने च जातं तदेव १६२० इति गुणाकारः अथ भागहारे कर
णसूत्रं वृत्तम् भाज्याद्धरः शुध्यति यद्गुणः स्यादन्त्यात्फलं तत्खलु भागहारे समेन केनाऽप्य
पवर्त्य हारभाज्यौ भजेद्वा सति संभवे तु १ अत्र पूर्वोक्तोदाहरणे गुणितानामंकानां स्वगुणच्छे
दानां न्यासः भाज्यः १६२० भाजकः १२ भजनाल्लब्धो गुण्यः १३५ अथवा भाज्यहारौ त्रिभिरप व
र्तितौ ५४० ४ चतुर्भिर्वा ४०५ ३ स्वस्वहारेणाहृते फलं तदेव १३५ इति भागहारः अथ वर्गकरण
सूत्रं वृत्तद्वयम् समद्विघातः कृतिरुच्यतेऽथ स्थाप्योऽन्त्यवर्गो द्विगुणान्त्यनिघ्नाः स्वस्वोपरिष्टाच्च त

थापरेङ्कास्त्यक्त्वान्त्यमुत्सार्यपुनश्चराशिम १ खण्डद्वयस्याभिहतिर्द्विनिघ्नीतत्खण्डवर्गैक्ययुताकृ
तिर्वा इष्टोनयुग्राशिवधःकृतिःस्यादिष्टस्यवर्गेणसमन्वितोवा २ अत्रोद्देशकः सखेनवानांचच
तुर्दशानांब्रूहित्रिहीनस्यशतत्रयस्य पञ्चोत्तरस्याप्ययुतस्यवर्गंजानासिचेद्वर्गविधानमार्गं १
न्यासः ९ १४ २९७ १०००५ एषांयथोक्तकरणेनजातावर्गाः ८१ १९६ ८८२०९ १००१०००२५
अथवानवानांखण्डे ४ ५ अनयोराहति २० र्द्विघ्नी ४० तत्खण्डवर्गै १६ २५ क्य ४१ युताजाता
सैवकृतिः ८१ अथवाचतुर्दशानांखण्डे ६ ८ अनयोराहति ४८ र्द्विघ्नी ९६ तत्खण्डवर्गै ३६ ६४
क्येण १०० युताजातासैवकृतिः १९६ अथवाखण्डे ४ १० तथापिसैवकृतिः १९६ अथवारा
शिः २९७ अयंत्रिभिरूनः २९४ पृथग्युतश्च ३०० अनयोर्घातः ८८२०० त्रिवर्गेण ९ युतःसैवकृ
तिः ८८२०९ एवंसर्वत्रापिवर्गः अथवर्गमूलेकरणसूत्रंवृत्तम् त्यक्त्वान्त्याद्विषमात्कृतिंद्विगु
णयेन्मूलंसमेतद्धृतेत्यक्त्वालब्धकृतिंतदादिविषमाल्लब्धंद्विनिघ्नंन्यसेत पङ्क्त्यांपङ्क्तिहृतेसमे ३

न्यविषमात्त्यक्त्वाप्तवर्गं फलं पङ्क्त्यां तद्द्विगुणं न्यसेदिति मुहुः पङ्क्तेर्दलं स्यात्पदम् १ अत्रोद्देशकः मूलं च
तुर्णां च तथा नवानां पूर्वं कृतानां च सखे कृतीनाम् पृथक्पृथग्वर्गपदानि विद्धि बुद्धेर्विवृद्धिर्यदि तेऽत्र जा
ता १ न्यासः ४ ९ ८१ १९६ ८८२०९ १००१०००२५ लब्धानि यथाक्रमेण मूलानि २ ३ ९ १४ २९७
१०००५ इति वर्गमूलम् अथ घने करणसूत्रं वृत्तत्रयम् समत्रिघातश्च घनः प्रदिष्टः स्थाप्यो घनो
न्त्यस्य ततोऽन्त्यवर्गः आदित्रिनिघ्नस्तत आदिवर्गस्त्र्यन्त्याहतोऽथादिघनश्च सर्वे १ स्थानान्तरत्वे
न युता घनः स्यात्प्रकल्प्य तत्खण्डयुगं ततोऽन्त्यम् एवं मुहुर्वर्गघनप्रसिद्धावाद्याङ्कतो वा विधि
रेष कार्यः २ खण्डाभ्यां वा हतो राशिस्त्रिघ्नः खण्डघनैक्ययुक् वर्गमूलघनः स्वघ्नो वर्गराशेर्घ
नो भवेत् ३ अत्रोद्देशकः नवघनं त्रिघनस्य घनं तथा कथय पञ्चघनस्य घनं च मे घनपदं च त
तोऽपि घनात्सखे यदि घनेऽस्ति घना भवतो मतिः १ न्यासः ९ ३ १२५ जाताः क्रमेण घनाः

यथापञ्चविं
शत्यधिकश
तस्याद्यौङ्क
तोवाविधिरि
तिकरणेन
जातोन्यासः
१५६२५
१८७५
७५
१
एषां योगः
१९५३१२५

७२९ १९६८३ १९५३१२५ अथवा नवानां खण्डे ४ ५ आभ्यां राशि ९ हतः ८० त्रिघ्नश्च ५४० खण्ड
घने ६४ १२५ क्येन १८९ युतो जातो घनः ७२९ अथवा राशिः २७ अस्य खण्डे २० ७ आभ्यां राशि
हतः ३७८० त्रिघ्नश्च ११३४० खण्डघनैः ८००० ३४३ क्येन ८३४३ युतो जातो घनः १९६८३ अ
थवा राशिः ४ एतन्मूलस्य २ घनः ८ अस्य वर्गो जातश्चतुर्णां घनः ६४ अथवा राशिः ९ अ
स्य मूलं ३ अस्य घनः २७ अस्य वर्गो जातो नवानां घनः ७२९ य एव घनवर्गः स एव वर्गघ
नः स्यादित्यादि इति घनः अथ घनमूले करणसूत्रं वृत्तद्वयम् आद्यं घनस्थानमथाघने द्वे
पुनस्तथान्त्याद्घनतो विशोध्य घनं पृथक्स्थं पदमस्य कृत्या त्रिघ्न्या तदाद्यं विभजेत्फलं तु ।
पङ्क्त्यां न्यसेत्तत्कृतिमन्त्यनिघ्नीं त्रिघ्नीं त्यजेत्तत्प्रथमात्फलस्य घनं तदाद्याद्घनमूलमेवं प
ङ्क्तिर्भवेदेवमतः पुनश्च २ अत्रोदाहरणार्थं पूर्वघनानां न्यासः ७२९ १९६८३ १९५३१२५ ४

लब्धानि क्रमेण मूलानि ९ ८ ७ । १२५ इति घनमूलं इति परिकर्माष्टकं अथांशसवर्णनं तत्र भागजातौ करणसूत्रं वृत्तं
अन्योन्यहाराभिहतौ हरांशौ राश्योः समच्छेदविधानमेवं मिथो हराभ्यामपवर्त्तिताभ्यां यद्वा हरांशौ सुधियात्र गुण्यौ
२८ अत्रोद्देशकः रूपत्रयं पंचलवस्त्रिभागो योगार्थमेतान्वद तुल्यहारान् त्रिषष्टिभागश्चतुर्दशांशः समच्छिदो
मित्र वियोजनार्थं ३० न्यासः [box] जाताः समच्छेदाः ४५ २५ योगे जातं न्यासः समाध्येव १४ १५ १५ र्त्तितहरा
९ २ भ्यां ९ २ संगुणितौ समं[box]च्छेदौ वियोजिते जातं ७ इति भाग ११ जातिः प्रभागजा १२६ तौ करणसू
त्रं वृत्तार्द्धं १२६ १२६ लवा लवघ्नाश्च हरा हराघ्ना भागप्रभागेषु सवर्णनं स्यात् ११४ अत्रोद्देशकः द्रम्मार्द्धत्रिलवद्व
यस्य सुमते पादत्रयं यद्भवेत् तस्यांशकशोडशांशचरणः संप्रार्थितेनार्थिने दत्तो येन वराटकाः कति कदर्येण
र्पितास्तेन मे ब्रूहि त्वं यदि वेत्सि वत्स गणिते जातेः प्रभागाविधा २९ न्यासः १ १ २ ३ १ १ १ सवर्णिते जातं १
१ २ ३ ४ ५ १६ ४

कृतीधनविधौतुधनोविधेयोहारांशयोरप्यपदेचपरप्रसिद्धो उदाहरणं सार्धत्रयाणांकथयाशुवर्गंवर्गात्ततोवर्गपदंच
मित्रधनंचमूलंचधनात्ततोपिजानासिचेद्वर्गघनौविभिन्नौ न्यासः ७/२ अस्यजातोवर्गः ४९/४ अतोलब्धंमूलं ७/२
अस्यघनः ३४३/८ अतोघनंमूलं ७/२ इतिभिन्नपरिकर्माष्टकं अथशून्यपरिकर्मसुकरणसूत्रंमार्याद्वयं योगे
खंक्षेपसमंवर्गादौखंखभाजितोराशिः खहरस्यात्खगुणः खंखगुणश्चिंत्यश्चशेषविधौ शून्येगुणकेजाते
खंहारश्चेत्पुनस्तथाराशिः अविकृतएवज्ञेयस्तथैवखेनोनितश्चयुतः उदाहरणं खंपंचयुक्भवतिकिंव
दखस्यवर्गंमूलंघनंघनपदंखगुणाश्चपंच खेनोद्धृतादशचकःखगुणोनिजार्धयुक्तस्त्रिभिश्चगुणितःखह
तस्त्रिषष्टिः न्यासः १० एतत्खभक्ताः १० अथाज्ञातोराशिः तस्यगुणः सार्धस्तेयः ३/२ गुणः २ हारः ० दृश्यं ६३ अ
तोवक्ष्यमाणविलोमविधिनाइष्टकर्मणावालब्धोराशिः १४ अस्यग्रहगणितेमहानुपयोगः इतिशून्यपरि

ली०
५

एकोद तोपराटकः १ इतिप्रभागजातिः भागानुबंधभागो यथाहमोः कर्णसूत्रंसार्धवृत्तं छेदघ्नरूपेषुलवार्धेन।
तोमेकस्यभागाअधिकोनकाश्च स्वांशाधिकोनःखलुयः तत्रत्रभागानुबंधेत्रलवायुवाबेहे २२ तलस्याहारेण
हरंनिहन्यात्स्वांशाधिकोनेनतुतेनभागान् अत्रोदेशकः सांघ्रिद्वयंत्र्यंव्युप्रकीरकुद्रहिसवर्णितं जाना।
स्यांशानुबंधंचेतथाभागापवाहनं न्यासः २ १ ~~घ्रिःस्वत्र्यंशयुक्तः~~ सावर्णितेजातंअपिचको अाः अं घ्रिः
स्वत्र्यंशयुक्तः ९ ११ सनिजदलयुतः कीदृशोऽ ४ ४ वेत्र्यंशोस्वाष्टांशहीनोतस्तुचरहितोतोत्रिभिःसप्तभागैः अर्धं
स्वाष्टांशहीनंनवभिश्वरथयुतंशप्तमांशे स्वकीयैः कीदृक्स्याद्ब्रूहिवोत्सेत्वमिह यदसस्वेसानुबंधापवाहो न्यासः
१ २ १ सवर्णितेजासंक्रमेण इतिभागजातचतुष्टयं भिन्नसंकलितव्यकलितयोःकर्णसूत्रंप्रवक्तराई ५
४ ३ २ १ १ १ योगो तरंतुल्यहरांशकानांकल्पोहरंरूपमहाररारा अत्रोदेशकः पंचांकशपादत्रिलवा
१ १ १ २ ३ १
३ ८ ८
१ ३ ९
२ ७ ७

लब्धानि क्रमेण मूलानि (८४७)१२५ इति घनमूलं इति परिकर्माष्टकं अथांश सवर्णनं तत्र भागजातौ करणसूत्रं वृत्तं
अन्योन्यहाराभिहतौ हरांशौ राश्योः समछेदविधानमेव मिथो हराभ्यामपवर्त्तिताभ्यां यद्वा हरांशौ सुधियात्र गुण्यौ
२८ अत्रोद्देशकः रूपत्रयं पंचलवस्त्रिभागो योगार्थमेतान्वद तुल्यहारान् त्रिषष्टिभागश्चतुर्दशांशः समछिदौ
मित्र वियोजनार्थं ३० न्यासः [illegible] जाताः समछेदाः ४५ ३५ योगे जातं न्यासः एवं १५ १५ १५ जितहरा
६२ न्यां ६२ संगुणितौ समछेदौ वियोजिते जातं ७ इतिभाग ११ जातिः प्रभागजा १२६ तौ करणसू
त्रं वृत्तार्द्धं १२६ १२६ लवालवघ्नाश्च हराहरघ्ना भागप्रभागेषु सवर्णनं स्यात् १ १ १४ अत्रोद्देशकः द्रम्मार्द्धत्रिलवद्व
यस्य सुमतो पादत्रयं यत्पदं वेतसं चांशकषोडशांशचरणः संप्रार्थितेनार्थिने दत्तो येन वराटकाः कति कदर्येण
र्पितास्तेन मेब्रूहि त्वं यदि वेत्सि वत्स गणिजातेजातंप्रभागाविधा ३१ न्यासः १ १ २ ३ १ १ १ सवर्णिते जातं १
१ २ ३ ४ ५ १६ ४

कर्मणि अथव्यस्तविधौसूत्रंश्लोकौ छेदंगुणंगुणंछेदंवर्गंमूलंपदंकृतिं ऋणंस्वंस्वमृणंकुर्यात्दृश्येराशिप्रसिद्धये
अथस्वांशाधिकोनेतुलवाढ्योनोहरोहर: अंशस्त्वविकृतस्तत्र विलोमेशेषमुक्तवत् उदाहरणं यस्त्रिघ्नस्त्रिभि
रन्वितस्वचरणैर्भक्तस्तत:सप्तभि:स्वत्र्यंशेनविवर्जितस्वगुणितोहीनोद्विपंचाशता तन्मूलेऽष्टयुतेहृतेचदश
भिजातंद्वयंब्रूहितंराशींवेत्सिहिचंचलाक्षिविमलांबालेविलोमक्रियां ४ गुण ३ युक्ते ३/४ भाग ७ स्व० स्व ६ हो
नं ५२ मूलं १२ अष्टयु २ तंभागं १० दृश्य २ यथोक्तकरणसूत्रंवृत्तं उद्देशकालापवदिष्टराशिक्षुण्णोहृतो
शैरहितोयुतोवा इष्टाहतंदृष्टमनेनभक्तंराशिर्भवेत्प्रोक्तमितीष्टकर्मा ४९ उदाहरणं पंचघ्नस्वत्रिभागोनोदशभ
क्त:समन्वित: राशित्र्यंशार्धपादै:स्यात्कोराशिर्द्व्यूनसप्तति: ५० गुण: ५ स्व १/३ भाग १० राशिभागे १/३ १/२ १/४
समन्वितोदृश्य: ६८ इष्टंकल्पितं ३ इदंपंचगुणितंसत्र्यंशेन १० अनेनोनं २० दृश्य २ भक्तं २

ली० इष्टेराशित्र्यंशेन २ अनेनहीनमुक्तं जाताः इष्टार्धेनानेन २ युक्तं ७ इष्टचतुर्थांशेन ६ अनेनयुक्तं ९ इष्टनानेन ६ इष्टं
७ गुणितंजातं ४०८ अनेनभक्तं ९ लब्धं ४८ एवमेकादिनेष्टेनापिफलंतेनेदेव अथपरस्यजातिः अमलकमलराशे
स्त्र्यंशपंचांशषष्ठैस्त्रिनयनहरिसूर्यायेनतुर्येणचार्याः गुरुपदमथषड्भिः पूजितंशेषपद्मैः सकलकमलसं
ख्यांक्षिप्रमाख्याहितस्य ५० न्यासः १/३ १/५ १/६ १/४ दृश्य ६ कल्पितमिष्टं २ इष्टत्र्यंशेनानेन १ इष्टपंचांशेन २ षष्ठां
शेन ३ चतुर्थांशेन ३ इष्टमूलेजातं ६ इष्टेनहृतं २ दृश्यं ५ जातं १८ अनेनदृश्याहतंदृश्यंभक्तंजातापद्म
संख्या १२० एवमेकादिनाइष्टेनापि अथशेषजातौकरणसूत्रंवृत्तार्धं छिन्नघातभक्तेनलवोनहारघातेनभाज्यःप्रक्
टाख्यराशिः शेषजात्युदाहरणं सार्धमिशात्पयागेनवलवयुगलंयोऽवशेषाच्चकाश्यां शेषांघ्रिःशुल्कहेतोः पथिदि ७
श्यमलवान्षड्शेषाऽयायां शेषाजिह्मत्रिषष्टिर्निजगृहमनयातीर्थपांथःप्रयात तस्यद्रव्यप्रमाणंवदय

दिभवताशेषयातिःश्रुतास्तिः ५१ न्यासः दृश्य ६२ कल्पितमिमंरूपं १ स्वार्द्धं १/२ शेषनवांशकद्वयेन २/९ शेषःचतुर्थांशेन १/४ शे
षदशांशषट्केन ६/१० १९ १ इष्टेनहृतंदृश्यं ६२ अनेनभक्तं ७/६० भक्ताजातानिष्कसंख्या ५४० एवंविलोमविधिनापिसिध्यति ए
वमेकादिनेष्टेनापि अथवाभागापभागविधिनापिसिद्धि अथविश्लेषजात्युदाहरणं पंचांशोलिकुलात्कदंबमगमत्
त्र्यंशः शिलींध्रं तयोर्विश्लेषस्त्रिगुणोमृगाक्षिकुटजं दोलायमानोपरः कांतेकेतकमालतीपरिमलप्राप्तैककालप्रि
याहूताहूतइतस्ततोभ्रमतिखेभृंगोलिसंख्यावद ५२ न्यासः १/५ १/३ ३ अनयोराश्योर्योगांतरंतुल्यहरांशकानामितिह
तेलब्धाविश्लेषांतरं २/१५ अयंत्रिगुणः ३ दृश्य १ कल्पितमिष्टं ३० १४ पंचांशेन ६ १४ हृतेदृश्ये ३० अनेनभक्तेजाता
अलिसंख्या १५ एवमन्यत्रापि इष्टकर्मसंक्रमणेकर्णस्त्रेवतांर्द्धयोर्योगांतरेणोनयुतोर्द्धितस्तौराशिस्मृतंसंक्रमणाख्य
मेतत् ५३ उदाहरणं ययोर्योगःशतंशेकं स्वयोगःपंचविंशतिः तौराशीवदमेवत्सवेत्सिसंक्रमणंयदि ५४ न्यासः

ली० ८ शेषः १०१ अंतरं २५ जातौ राशी ३८ ६३ वर्गसंक्रमणोक्तौ सूत्रं वर्गांतरं राशिवियोगभक्तं योगस्ततः प्रोक्तवदेव राशी उदाहरण राश्योर्य
योर्वियोगोऽष्टौ तत्कृत्योश्च चतुःशती विवरं ब्रूहि तौ राशी शीघ्रं गणितकोविद ५५ न्यासः राश्यंतरं ८ कृत्यंतरं ४०० जातौ रा
शी २१ २९ इति विषमवर्गसमाप्तं अथ किंचिद्वर्गकर्म प्रोच्यते इष्टकृतिरष्टगुणिता व्येका दलिता विभाजितेष्टेन एकस्याद
स्य कृतिर्दलिता सैका परो राशिः ५६ रूपं द्विगुणेष्टहृतं सेष्टं प्रथमोऽथवापरो रूपं कृतियुतिवियुती व्येके वर्गौ स्यातां तयोः
राश्योः ५७ उद्देशकः राश्योर्ययोः कृतिवियोगयुती निरेके मूलप्रदे प्रवद तौ मम मित्र यत्र क्लिश्यंति बीजगणिते पटवोऽपि
मूढाः षोढोक्तगूढगणितं परिभावयंतः ५८ अथ प्रथमानये कल्पितमिष्टं १/२ अस्य कृतिः १/४ अष्टगुणिता २
व्येका १ दलिता १/२ इष्टेन हृता जातः प्रथमो राशिः १ अस्य कृतिः १ दलिता १/२ सैका ३/२ अयमपरो राशिः ३/२ एवमेतौ
राशी १ ३/२ एवमेकेनेष्टेन जातौ राशी [illegible] ५९ द्विकेन [illegible] अथ द्वितीयप्रकारेष्ट १ अनेन द्विगुणेन २ रूपम
के १ एतदिष्टसहितं जातम् ३/२ जातः प्रथमो राशिः द्वितीयो रूपमेव एतौ राशी ३/२ १ एवं द्विकेनेष्टेन जातं राशी ५/४ १ त्रि ८

वासूत्रम्. इष्टस्यवर्गवर्गोघनश्चतावष्टसंगुणौप्रथमः सैकोराशीस्यातामेवंव्यक्तेऽथवाऽव्यक्ते
अत्रेष्टम् १/२ अस्यवर्गवर्गः १/१६ अयमष्टगुणः १/२ सैकोजातंप्रथमोराशिः ३/२ पुनरिष्टं १/२ अस्यघनः १/८
अष्टगुणोजातोद्वितीयोराशिः १ एवंजातौराशी ३/२ १ एवमेकेनेष्टेन ९ ८ द्विकेन १२९ ६४
त्रिकेण ६४९ २१६ एवमिष्टवशादानन्त्यम् पाटीसूत्रोपमंवीजंगूढमित्यवभासते नाऽ
स्तिगूढममूढानांनैवषोढेत्यनेकधा १ इतिवर्गकर्म इहमूलांशजातौसूत्रम् गुणघ्नमूलो
नयुतस्यराशेर्दृष्टस्ययुक्तस्यगुणार्द्धकृत्या मूलंगुणार्द्धेनयुतंविहीनंवर्गीकृतंप्रष्टुरभी
ष्टराशिः १ यदालवैश्चोनयुतस्सराशिरेकेनभागोनयुतेनभक्त्वा दृश्यंतथामूलगुणंच
ताभ्यांसाध्यस्ततःप्रोक्तवदेवराशिः २ योराशिःस्वमूलेनकेनचिद्गुणितेनोनोयुतोवादृश्य
तेनस्यमूलगुणार्द्धकृत्यायुक्तस्यवर्गोराशिःस्यात् मूलोनेदृष्टेतावदुदाहरणम् बालेमरा

यत्पदंतद्गुणार्द्धेनयुतंकार्यंयदिमूलोनोदृष्टोराशिः यदिगुण
घ्नमूलयुतोदृष्टस्तर्हिविहीनंकार्यंतस्य १४ त्रुटिःसर्वाधःपङ्क्तेर्धि

ली
१०

लकुलमूलदलानि सप्ततीरे विलासभरमन्थरगान्यपश्यम् कुर्वच्च केलिकलहं कलहंसयुग्मं
शेषं जले वद मरालकुलप्रमाणम् १ न्यासः मूलगुणं ७ दृश्यं २ दृष्टस्याऽस्य २ गुणाऽर्द्धं ७ कृ
त्या ४२ युक्तस्य ८१ मूलं ९ गुणाऽर्द्धेन ७ युतं १६ ४ स्व २ हरेणाभक्तं ४ वर्गीकृतं सञ्जातो ४ रा
शिः १६ १६ मूल १६ युते ४ दृष्टेनावद्दु ४ दा १६ हरणम् स्वपदैर्नवभिर्युक्तं स्याच्चत्वारिंश
ताऽधिकम् शतं द्वादशकं विद्वन्कः स राशिर्निगद्यताम् १ मूलगुणां ९ दृश्यं १२४० यथोक्त
करणेन जातो राशिः ९६१ अथ मूलभागाभ्यां मूने दृष्टे उदाहरणम् यातं हंसकुलस्य मूल
दशकं मेघागमे मानसं प्रोड्डीय स्थलपद्मिनीवनमगादष्टांशकोम्भस्तलात बाले बालमृणा
लशालिनि जले केलिक्रियालालसं दृष्टं हंसयुगत्रयं च सकलां यूथस्य सङ्ख्यां वद १ न्यासः
मूलगुणं १० भागः १/८ दृश्यम् ६ यदा लवेश्योनयुत इत्यत्र भागोनेनैकेन ७/८ मूलगुणं दृश्यं च

ली
१०

भक्तं जातं ८० ४८ आभ्यां गुणघ्नमूलोनयुतस्येत्यादिना जातं हंसकुलमानं १४४ अथान्यदु
दाहरणं ७ ७ म् पार्थः कर्णवधाय मार्गणगणं क्रुद्धो रणे सन्दधे तस्यार्द्धेन निवार्य तच्छ
र गणान्मूलैश्चतुर्भिर्हयान् शल्यं षड्भिरथेषुभिस्त्रिभिरपि छत्रं ध्वजं कार्मुकं चिच्छेदाऽस्य
शिरः शरेण कति ते यानर्जुनः सन्दधे १ अत्र यथोक्तकरणेन जातं बाणमानम् १०० अपि
च अलिकुलदलमूलं मालतीं यातमष्टौ निखिलनवमभागाश्चाऽलिनी भृङ्गमेकम् नि
शि परिमललुब्धं पद्ममध्ये निरुद्धं प्रतिरणति रणन्तं ब्रूहि कान्तेऽलिसङ्ख्याम् १ अत्र क्लि
राशिनवांशाऽष्टकं राश्यर्द्धमूलं च राशेः स्थाने रूपद्वयं दृश्यम् २ [illegible] दृश्यं चाऽर्द्धितं रा
श्यर्द्धस्य भवतीति न्यासः भागाः ८/९ मूलगुणम् १/२ दृश्यं १ राश्यर्द्धस्यांशो राश्यंशार्द्धः स्या
दिति भागाः ८/९ अत्र प्राग्वल्लब्धं रा २ शिदलं ३६ २ द्विगुणितमलिकुलमानम् ७२ उदाह

अंशास्त्वविकृता एव यतो राशेर्नवांशाष्टकस्यार्द्धं
राश्यर्द्धनवांशाष्टकं च सममेव स्यादिति २ —

रणाम् योराशिरष्टादशभिः स्वमूलैराशित्रिभागेनसमन्वितश्च जातंशतंद्वादशकंतमाशु
जानीहिपाटीपटुताऽस्तिचेत् १ न्यासः भागः ३ मूलगुणं १८ दृश्यं १२०० अत्रैकेनभागयु
तेन ४ मूलगुणंदृश्यंचभक्त्वाप्राग्वज्ज्ञातोरा ३ शिः ५७६ अथत्रैराशिकेकरणसूत्रंवृत्तं
प्रमाणमिच्छाचसमानजातीआद्यन्तयोस्तत्फलमन्यजाति मध्येतदिच्छाहतमाद्य
हृत्स्यादिच्छाफलंव्यस्तविधिर्विलोमे १ अत्रोदाहरणम् कुङ्कुमस्यसदलंपलद्वयंनिष्क
सप्तमलवैस्त्रिभिर्यदि प्राप्यतेसपदिमेवणिग्वरब्रूहिनिष्कनवकेनतत्कियत् न्यासः
३ ५ ९ लब्धानिकुङ्कुमपलानि ५२ कर्षौ २ अपिच प्रकृष्टकर्पूरपलत्रिषष्ट्याचेल्लभ्यते
७ २ १ निष्कचतुष्कयुक्तम् शतंतदाद्वादशभिःसपादैःपलैःसमाचक्ष्वसखेविचिन्त्य १
न्यासः ६३ १०४ ४९ लब्धानिष्काः २० द्रम्माः ३ पणाः ८ काकिण्यः ३ वराटकाः ११ वराटकमा ११
४

गाथ्य १ उद्देशकः द्रम्मद्वयेन साऽर्द्धांशशालितन्दुलखारिका लभ्या चेत्पणसप्तत्यात्तत्
किं सपदि कथ्यताम् १ अत्र प्रमाणस्य सजातीयत्वकरणार्थं द्रम्मद्वयस्य पणीकृतस्य
न्यासः ३२ ९ ७० लब्धं खारी २ द्रोणाः ७ आढकः १ प्रस्थौ २ अथ व्यस्तत्रैराशिके करण
सूत्रं वृत्तम् ८ इच्छावृद्धौ फले ह्रासो ह्रासे च वृद्धिश्च जायते व्यस्तत्रैराशिकं तत्र ज्ञेयं गणितको
विदैः १ जीवानां वयसो मौल्ये तौल्ये वर्णस्य हेमनि भागहारे च राशीनां व्यस्तत्रैराशिकं
स्मृतम् अत्रोद्देशकः प्राप्नोति चेत्षोडशवत्सरा स्त्री द्वात्रिंशतिं विंशतिवत्सरा किम् द्वि
धूर्वो हो निष्कचतुष्कमुक्षा प्राप्नोति धूःषड्वहस्तदा किम् १ न्यासः १६ ३२ २० लब्धानि
ष्काः २५ निष्कभागाश्च ३ द्वितीयस्य न्यासः २ ४ ६ लब्धो निष्कः १ निष्कभागाश्च २ सु
वर्णगणिते उदाहरणं ५ दशवर्णसुवर्णं चेद्गद्याणकमवाप्यते निष्केण तिथिवर्णं

तुतदावदकियन्मितं न्यासः १० १ १५ लब्धं २ अथभागहारेउदाहरणं सप्ताढकेनमा
नेनराशौसस्यस्यमापिते यदिमानशतं जातं २ तदापश्चाढकेनकिम् १ न्यासः ७ १०० ५
लब्धं १४० अथपञ्चराशिकादौसूत्रम् पञ्चसप्तनवराशिकादिकेन्योन्यपक्षनयनंफलछि
दां संविधायबहुराशिजेवधेस्वल्पराशिवधभाजितेफलम् १ अत्रोद्देशकः मासेशतस्य
यदिपञ्चकलान्तरंस्याद्वर्षेगतेभवतिकिंवदषोडशानाम् कालंतथाकथयमूलकलान्त
राभ्यांमूलंधनंगणककालफलेविदित्वा १ न्यासः १ १२ लब्धंकलान्तरं ४८ कालज्ञा
नार्थंन्यासः १ ० लब्धंकालः १२ मूलज्ञानार्थं १०० १६ न्यासः १ १२ ल ५ धंमूलं १६
उद्देशकः स १०० १६ त्र्यंशमासेनशतस्यचेत्स्यात्कल ५ ० ान्त १०० ० रंपञ्चसपञ्चमां
शाः मासैस्त्रिप ५ ४ ५ भिःपञ्चलवाधिकैस्तत्सार्द्धद्वियष्टेःफलमुच्य ५ ६ ५ तांकिम् १

न्यासः चक्रमितादैर्घ्ये सा णिज्य

४/३	१६/५
१००	१२५/२
२६/५	०

लब्धं कलान्तरम् ३२/५ अथ सप्तराशिके उद्देशकः विस्तारे त्रिकराः कराष्ट
तादैर्घ्ये विचित्राश्च चेद्रूपेरुत्कटपट्टसूत्रपट्टिका अष्टौ लभन्ते शतम् दै
र्ध्ये करत्रयाऽपरपटी हस्तार्द्धविस्तारिणी तादृक्किं लभते कुतं वद वणिग्वा
कं वेत्सि चेत् २ न्यासः

३/२	७/२
८	१/२
८	९
१००	०

लब्धं द्रम्माः १४ पणाः ९ काकिणी १ वराट
काः ६ वराटकभागाश्च २/३ नवराशिकेउदाहरणम् पिण्डयेऽर्कमिताङ्गुलाः कि
लचतुर्वर्गाङ्गुला विस्तृतौ पट्टा दीर्घे तया चतुर्दशकरास्त्रिंशल्लभन्ते शतम् एता
विस्तृतिदैर्घ्यपिण्डमितयो येषां चतुर्वि ञ्जिताः पट्टास्तेवद मे चतुर्दश सखे मूल्यं लभन्ते
कियत् १ न्यासः

१/२	१/३
२/३	१/२
२४	१०
३०	१४
१००	०

लब्धं निष्काः १६ निष्कभागाः २/३ एकादशराशिकेउदाहरणं प
ट्टाये प्रथमोदितप्रमितयोगयूतिमात्रे स्थिताः तेषामानयनाय चेत्कुकटि

नांद्रम्माऽष्टकं भाटकम् अन्येयेतदनन्तरं निगदितामानैश्चतुर्वर्जिता कोंऽशंका भवतीति
भाटकमिति निर्गच्छतिषेद्वद १ न्यासः लब्धं भाटकं द्रम्माः ८ अथ भाण्डप्रतिभा
ण्डके करणसूत्रं वृत्तार्द्धम् तथैव भाण्डप्रतिभाण्डकेऽपि विधिर्विपर्ययस्य हरां
श्चमौल्ये १ उद्देशकः द्रम्मेणाल्लभ्यत द्राम्रशतत्रयं चेत्रिंशत्पणेन विपणौ
वरदाडिमानि आम्रैर्दशभिः कति दाडिमानि लभ्यानि तद्विनिमये
न भवन्ति मित्र १ न्यासः लब्धानि दाडिमानि १६ इति प्रकीर्णाध्या
वहारः अथ मिश्रकव्यवहारे करणसूत्रं वृत्तार्द्धम् प्रमाणकाले
न हतं प्रमाणं विमिश्रकाले नहतं फलं च स्वयोगभक्ते च पृथक्स्थिते ते मिश्रा
हते मूलकलान्तरे स्तः १ यद्दृष्टकर्माख्यविधेस्तु मूलं मिश्राच्च्युतं तच्च कलान्तरं स्या 13

१/२	१/३
२/३	१/२
१४	१०
३०	१४
२	६
८	०

१६	१
३००	३०
१०	०

त अत्रोद्देशकः पञ्चकेनशतेनाऽब्दे मूलं स्वं सकलान्तरम् सहस्रं चेत्पृथक्तत्रवद मूलक
लान्तरे १ न्यासः सकलान्तरं धनं १००० लब्धं मूलधनं ६२५ कलान्तरञ्च ३७५ अ
थवेष्टकर्मणा तद्यथा दृष्टं १ उद्देशकालापवदिष्टराशिरित्यादिकरणेन रू
पस्य वर्षे कलान्तरम् ३ एतद्युक्तरूपेणानेन ८ रूपगुणं दृष्टं १००० भक्तं जातं
मूलधनम् ६२५ एतन्मि श्रा १००० च्युतं जातं क लान्तरं ३७५ करणसूत्रम् अ
थप्रमाणेगुणिताः स्वकालव्यतीतकालघ्नफलोद्धृतास्ते स्वयोगभक्ताश्च विमिश्रनि
घ्नाः प्रयुक्तखण्डानि पृथग्भवन्ति १ उद्देशकः यत्पञ्चकत्रिकचतुष्कशतेन दत्तं खण्डै
स्त्रिभिर्गणक निष्कशतं षडूनम् मासेषु सप्तदशपञ्चसु तुल्यमाप्तं खण्डत्रयेऽपि हि फ
लं वद खण्डसङ्ख्याम् १ न्यासः मिश्रधनं ९४ लब्धानि यथाक्रमं खण्डानि २४ २८ ४२

१	१२
१००	०
५	०

१	१	१
१००	१००	१००
५	३	४
७	१०	५
२४	२४	२४

मासफलं यद्यधिकं कनिष्ठराशेस्तु परराशिफलात् मासफलान्तरभक्तं राशिद्वयान्तरं
कालः १ अत्रोद्देशकः पञ्चकशतेन दत्तं रूपशतं द्विकशतेन दत्तं हि मूले फले गेह्युभयोः स
मता स्यात्केन कालेन १ न्यासः

१	१
१००	१००
५	२
१००	२००

फले ५ २ जातः समधनकालः १०० समधनं ६००
करणसूत्रं प्रक्षेपका मिश्रहता विभक्ताः प्रक्षेपयोगेन पृथक्फलानि १ उदाह
रणम् पञ्चाशदेकसहिता गणकाऽष्टषष्टिः पञ्चोनिता नवतिरादिधनं च ये
षाम् प्राप्ता विमिश्रितधनैस्त्रिशती त्रिभिस्तैर्वाणिज्यतो वद धनानि विभज्य तेषाम् १
न्यासः ५१ ६८ ८५ विमिश्रधनं ३०० जातानि धनानि ७५ १०० १२५ एतान्यादिध
नैरूनानि कलान्तराणि २४ ३२ ४० अथवा विमिश्रितधनमादिधनैक्योनं सर्वलाभयो
गः ९६ अस्मिन् प्रक्षेपगुणिते प्रक्षेपयोगभक्ते लाभः करणसूत्रम् भजेच्छिदोंशैरथ १४

ॐनमः

तेर्व्वि मिश्रे रूपं भजेत्स्यात्परिपूर्त्तिकालः १ उदाहरणं ये निर्झरा दिनदिनार्द्धतृतीयषष्ठैः सं
पूरयंति हि पृथक्पृथगेव मुक्ताः वापीं यदा युगपदेव सखे विमुक्तास्ते केन वासरलवेन त
दा वदाशु १ न्यासः [१/१ | १/२ | १/३ | १/६] लब्धं वापीपूर्त्तिकाले दिनांशः १/१२ करणसूत्रं वृत्तं पण्यैः
स्वमूल्यानि भजेत्स्वभागैर्हत्वा तदैक्येन भजेच्च तानि भागांश्च मिश्रेण धनेन
हत्वा मूल्यानि पण्यानि यथाक्रमं स्युः १ अत्रोद्देशकः सार्द्धं तन्दुलमानकत्रयमहो द्रम्मे
णमानाष्टकं मुद्गानां च यदि त्रयोदशमिता एता वणिक्काकिणीः आदायार्पय तन्दुलांश
युगलं मुद्गैकभागान्वितं क्षिप्रं क्षिप्रभुजो व्रजेम हि यतः सार्थोऽग्रतो यास्यति १ न्यासः
[१/१ ७/२ | १/१ ८/१] तन्दुलमुद्गभागौ २ १ अत्र स्वमूल्येन स्वभागगुणिते पण्याभ्यां भक्ते जातं [४/७ | १/८] अनयो
र्योगेन ३९/५६ एतेन [४/७ | १/८] स्वभागैर्गुणिते भक्ते जातं तन्दुलमुद्गमूल्ये [१/६ | ७/१९२] तथा तन्दुलमुद्ग

१५ वा१ मिश्रधनं १३/६४ ×

मानभागाश्च १४ ७ अत्र तन्दुलमौल्ये काकिण्यः १० वराटकाः १३ वराटकभागाश्च १ मुद्गमौल्ये
काकिण्यो २ २५ २६ वराटकाः ६ भागाश्च २ उद्देशकः कर्पूरस्य परस्य निष्कयुग ३ लेनैकं प
लं प्राप्यते वैश्यानन्दनचन्दनस्य च पलं द्र ३ म्माष्टभागेन चेत् अष्टांशेन तथागुरोः पलदलं
निष्केण मे देहि तान्भागैरेककषोडशाष्टकमितैर्धूपं चिकीर्षाम्यहम् १ न्यासः मू॰ मू॰ मू
प प प अत्र यथोक्तकरणेन लब्धानि क्रमेण मूल्यानि १४/२ ८/२ ८/२ एषां ३२/१ १/८ १/८
१/१ १/१ १/२ भा/१ भा/१६ भा/८ क्रमेण पलानि ४/२ ६४/२ ३२/२ अथ २/२ रत्नजातौ करणसूत्रं वृत्तं
नरघ्नदानोनितरत्नशेषैरिष्टे हृते स्युः खलु मूल्यसङ्ख्याः शेषैर्हृते शेषवधे पृथक्स्थे रभिन्नमू
ल्यान्यथवा भवन्ति १ उद्देशकः माणिक्याष्टकमिन्द्रनीलदशकं मुक्ताफलानां शतं सद्वज्रा
णि च पञ्च रत्नवणिजां येषां चतुर्णां धनम् सङ्गस्नेहवशेन ते निजधनाद्दत्त्वैकमेकं मिथो जा १५

तास्तुल्यधनाःपृथग्वदसखेतद्रत्नमूल्यानिमे १ न्यासः मा ८ | नी १० | मु १०० | ही ५ अत्रनरगुणितदाने
नरहतसङ्ख्योनितानुक्रमेणशेषाणि ४ | ६ | ९६ | १ एतैरिष्टेराशौहृतेरत्नमूल्यानिस्युः तानि
चयथाकथंचिदिष्टकल्पितभिन्नानिभवन्त्यतोयथाभिन्नानितथाकल्पितमिष्टं ९६ जाता
निमूल्यानि २४ | १६ | १ | ९६ जातंसमधनं ९६ अथवाशेषाणांवधेपृथक्शेषैर्भक्तेजातान्य
भिन्नानिमूल्यानि ५७६ | ३८४ | २४ | २३०४ एषामेतद्भक्ताःसम्भाव्यन्ते अथसुवर्णगणितसू
त्रम् सुवर्णवर्णाहतियोगराशौस्वर्णैक्यभक्तेकनकैक्यवर्णः वर्णोभवेच्छोधितहेमभक्ते
वर्णोद्धृतेशोधितहेमसङ्ख्या १ अत्रोद्देशकः विश्वार्करुद्रदशवर्णसुवर्णमाषादिग्वेदलो
चनयुगप्रमिताःक्रमेण आवर्तितेषुवदतेषुसुवर्णवर्णस्तूर्णंसुवर्णगणितज्ञवणिग्भ
वेत्कः १ तेशोधनेनयदिविंशतिरुक्तमाषाःस्युःषोडशाद्विगणवर्णमितिस्तदाकाचेद्वा

धितंभवतिषोडशवर्णंहेमते विंशतिं कतितदा तिष्ठन्तिमाषाः १ न्यासः

१३	१२	११	१०
१०	४	२	४

आवर्त्तितेजातंवर्णम् १२ माषाः २० एतेशोधिताः सन्तस्त्रेषोडशमासा
भवन्तितदावर्णः १५ करणसूत्रम् स्वर्णैक्यनिघ्नाद्युतिजातवर्णात्सुवर्णतद्वर्णवधैक्य
हीनात् अज्ञातवर्णोऽग्निजसङ्ख्ययाप्तमज्ञातवर्णस्यभवेत्प्रमाणम् १ अत्रोद्देशकः दश
शवर्णंवसुनेत्रमाषाअज्ञातवर्णस्यषडेतदैक्ये जातंसखेद्वादशकंसुवर्णमज्ञातवर्णस्य
वदप्रमाणम् १ न्यास

१०	११	०
८	२	६

युतिजवर्णः १२ लब्धमज्ञातवर्णस्यमानं १५ तौल्यज्ञा
नार्थसूत्रं स्वर्णैक्यनिघ्नो युतिजातवर्णः स्वर्णाघ्रवर्णैक्यवियोजितोसौ अज्ञमव
र्णाग्निजयोगवर्णविश्लेषभक्तोविहिताग्निजंस्यात् १ उदाहरणं दशेन्दुवर्णागुणचन्द्रमा
षाः किञ्चित्तथाषोडशकस्यतेषा जातेयुतौद्वादशकंसुवर्णं कतीहतेषोडशवर्णमाषाः १

न्यासः १० १४ १६ ज्ञावर्त्तितेज्ञातोवर्णः १२ लब्धं माषमानं १ सूत्रम् साध्येनोनोऽनल्पवर्णोवि
धेयःसा ३ १ ० ध्योवर्णः स्वल्पवर्णोनितश्च इष्टक्षुण्णे शोधके स्वर्णमाने स्यातां स्वल्पोऽनल्प
योर्वर्णयोस्ते १ उदाहरणं हाटकगुटिके षोडशदशवर्णे तद्युतौ सखे जातम् द्वादशवर्णं स्व
र्णं ब्रूहि तयोः स्वर्णमाने मे १ न्यासः १६ १० ० ० साध्यवर्णः १२ लब्धे सुवर्णवर्णमाने १६ १० २ ४
इति सुवर्णगणितम् करणसूत्रम् एकाद्येकोत्तराअङ्काव्यस्ताभाज्याःक्रम
स्थितैः परःपूर्वेणसङ्गुण्यस्तत्परस्तेनतेनच १ एकद्वित्र्यादिभेदाःस्युरिदं साधारणं स्मृतम्
छन्दश्चित्युत्तरे छन्दस्युपयोगोऽस्य तद्विदाम् २ मूषावहनभेदादौ खण्डमेरौ च शिल्पके वै
द्यके रसभेदीये तन्नोक्तं विस्तरभयात् ३ तत्र तावच्छन्दश्चित्युत्तरे उदाहरणम् प्रस्तारे मित्र
गायत्र्याः स्युः पादव्यक्तयः कति एकादिगुरवश्चाशु कति कथ्यतां पृथक् १ इहहिषडक्षरो

गायत्रीचरणः अतः षडन्तानामेकाद्येकोत्तराङ्कानां यस्तानां क्रमस्थितानां च न्यासः ६ ५ ४ ३ २ १
यथोक्तकरणेन लब्धा एकादिगुरुरूपक्रमः एगु ६ द्विगु १५ त्रिगु २० चगु १५ पंगु ६ १ २ ३ ४ ५ ६
षगु १ सर्वलघुः १ एषामैक्यं पादव्यक्तिमितिः ६४ एवं चतुर्थचरणाक्षरसङ्ख्याकानङ्कान् य
थोक्तं विन्यस्यैकादिगुरुभेदानानीय तेषामैक्यं कृत्वा जाता गायत्रीवृत्तव्यक्तिसङ्ख्या १६७७
७२१६ एवमुक्थाद्युत्कृतिपर्यन्तेषु छन्दसां व्यक्तिमितिः साध्या उदाहरणम् एकद्वित्र्यादि
मेलाप मुखावदनमिति ज्ञूदिमे भूमिभर्त्तुर्हर्म्ये रम्ये ऽथ ~~मुखचतुर~~ मुखे चतुरविरचिते श्लक्ष्णाशा
लाविशाले एकद्वित्र्यादियुक्त्या मधुरकटुककषायाम्लकक्षारतिक्तैरेकस्मिन् षड्रसैः स्युर्गणा
कतिविधव्यञ्जनव्यक्तिभेदाः न्यासः ८ ७ ६ ५ ४ ३ २ १ ऊर्ध्वमेवमष्टमुखे राजगृहे सका
दिमुखावाहनभेदाः ८ २८ ५६ ७० ५६ / १ २ ३ ४ ५ — १ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ — २८ ८ १ / ६ ७ ८ द्वितीयोदाहरणान्या ३७

स. ६ ५ ४ ३ २ १ व्यञ्जनसङ्ख्या ६ १५ २० १५ ६ १ योगः इतिभास्कराचार्यविरचिता
यां १ २ ३ ४ ५ ६ लीलावत्यांग १ २ ३ ४ ५ ६ णितपाट्यां मिश्रकव्यवहारः
अथश्रेढीव्यवहारेकरणसूत्रंवृत्तं सैकपदघ्नपदार्द्धमथैकाद्यङ्कयुतिःकिलसङ्कलिता
ख्या साद्वियुतेनपदेनविनिघ्नीस्यात्त्रिहृताकिलसङ्कलितैक्यम् १ उद्देशकः एकादीनां
नवान्तानांपृथक्सङ्कलितानिमे तेषांसङ्कलितैक्यानिप्रचक्ष्वगणकद्रुतम् १ न्यासः १
२ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ लब्धान्येषांसङ्कलितानि १ ३ ६ १० १५ २१ २८ ३६ ४५ एषामैक्या
नि १ ४ १० २० ३५ ५६ ८४ १२० १६५ करणसूत्रम् द्विघ्नपदंकुयुतंत्रिविभक्तंसङ्कलि
तेनहतंकृतियोगः सङ्कलितस्यकृतेःसममेकाद्यङ्कघनैक्यमुदीरितमाद्यैः १ उदाह
रणं तेषामेवचवर्गैक्यंघनैक्यंचवदद्रुतम् इतिसङ्कलनामार्गेकुशलायदितेमतिः १

न्यासः १ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ लब्धमेषां वर्गैक्यं २८५ घनैक्यं च २०२५ सूत्रम् व्येकपदघ्नचयोऽसुख
युक्स्यादन्त्यधनं मुखयुग्दलितं तत् मध्यधनं पदसङ्गुणितं तत्सर्वधनं गणितं च तदुक्तम् १ अ
त्रोद्देशकः आद्ये दिने द्रम्मा चतुष्टयं यो दत्वा द्विजेभ्योऽनुदिनं प्रवृत्तः दातुं सखे पञ्चचयेन पक्षे
द्रम्मा वद द्राक् कति तेन दत्ताः १ न्यासः आदिः ४ उत्तरः ५ गच्छः १५ अत्रादिधनं ४ मध्यधनं ३९
धनं७४ सर्व५८ अन्त्यंधनं ५८५ उदाहरणं आदिः सप्त चयः पञ्च गच्छोऽष्टौ यत्र तत्र मे मध्यान्त्यधनसङ्ख्यां के व
द सर्वधनं च किम् १ न्यासः आदिः ७ चयः ५ गच्छः ८ सर्वधनं १९६ अत्र समदिने गच्छे मध्यदि
नाभावात्सागपरदिनयोर्योगार्द्धं मध्यदिनं भवितुमर्हति इत्येवं मतिमतोह्यताम् सूत्रम् ग
च्छहृते गणिते वदनं स्याद्व्येकपदघ्नचयार्द्धविहीने उद्देशकः पञ्चाऽधिकशतं श्रेढीफलं सप्त
पदं किल चययत्र त्रयं विद्धो वदनं वद नन्दन १ आदिः० उत्तरः ३ गच्छः ७ गणितं १०५ लब्धमादिः ६ १८

४ ८ मध्यधनं ४५ अन्त्यधनं ८२

चयज्ञानार्थं सूत्रम् गच्छहृतं धनमादिविहीनं व्येकपदार्द्धहृतं प्रचयः स्यात् १ उद्देशकः प्रथ
ममगमदह्ना योजने योजनेशस्तदनु ननु कयाऽसौ ब्रूहि यातोऽध्ववृद्ध्या अरिकरिहरणा
र्थं योजनानामशीतिं रिपुनगरमवाप्तः सप्तरात्रेण धीमन् १ न्यासः आदिः २ उत्तरः ०
गच्छः ७ गणितं ८० लब्धमुत्तरः २२ गच्छज्ञानार्थं सूत्रम् श्रेढीफलादुत्तरलोचनघ्नाच्चया
र्द्धवक्त्रान्तरवर्गयुक्तात् मूलं मुखोनं चयखण्डयुक्तं चयोद्धृतं गच्छमुदाहरन्ति १ उद्देश
कः द्रम्मत्रयं यः प्रथमेऽह्नि दत्वा दातुं प्रवृत्तो द्विचयेन तेन शतत्रयं षष्ट्यधिकं द्विजेभ्यो दत्तं
कियद्भिर्दिवसैर्वदाशु १ न्यासः आदिः ३ उत्तरः २ गच्छः ० गणितं ३६० लब्धो गच्छः १८ क
रणसूत्रं सार्द्धार्या विषमे गच्छे व्येके गुणकः स्थाप्यः समेऽर्द्धिते वर्गः गच्छक्षयान्तमन्त्याद्व्य
स्तं गुणवर्गजं फलं यत्तत् १ व्येकं व्येकगुणोद्धृतमादिगुणं स्याद्गुणोत्तरे गणितम् १ उदाहर

णां पूर्वं वराटकयुगं येन द्विगुणोत्तरं प्रतिज्ञातं प्रत्यहमर्थिजनाय स मासे निष्कान्ददाति कति ॥
आदिः २ उत्तरो द्विगुणः गच्छः ३० लब्धं निष्काणां लक्षमेकं चत्वारिंशत्सहस्राण्यष्टौ शतानि सप्त
पञ्चाशत् १०४८५७ द्रम्माः ९ पणाः ९ काकिण्यौ २ वराटकाः ६ उदाहरणम् आदिर्द्वयं सखे
वर्धते प्रत्यहं त्रिगुणोत्तरा गच्छः सप्तदिनं यत्र गणितं तत्र किं वद १ न्यासः आदिः २ उत्तरस्त्रि
गुणः गच्छः ७ लब्धं गणितम् २१८६ करणसूत्रम् पादाक्षरमिते गच्छे गुणवर्गफलं चयं द्वि
गुणम् समवृत्तानां संख्या तद्वर्गो वर्गवर्गोऽर्ध १ स्वस्वपदोनो स्यातामर्धसमानां च विषमा
णाम् १ उदाहरणम् समानामर्धतुल्यानां विषमाणां पृथक्पृथक् वृत्तानां वद मे संख्यामनु
ष्टुप्छन्दसि द्रुतम् २ न्यासः उत्तरो द्विगुणः गच्छः ८ लब्धं समवृत्तानां संख्या २५६ अर्धसमा
नाम् ६५२८० विषमाणां च ४२९४९०७६० इति श्रेढीव्यवहारः पूर्तिमगात् ॥ १९

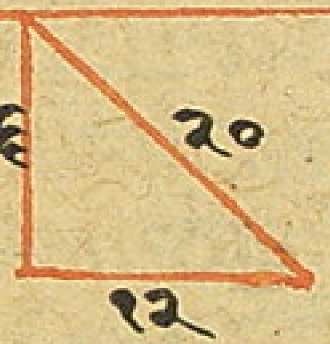
अथक्षेत्रव्यवहारः इष्टोवाहुर्यः स्यात्तत्स्पर्द्धिन्यांदिशीतरोवाहुः त्र्यस्रेवाचतुरस्रेसाकोटिःकी
र्त्तितातज्ज्ञैः १ तत्कृत्योर्योगपदंकर्णोदोःकर्णवर्गयोर्विवरात् मूलंकोटिःकोटिश्रुतिकृत्योर
न्तरात्पदंवाहुः २ राश्योरन्तरवर्गेणद्विघ्नेघातेयुतेतयोः वर्गयोगोभवेदेवंतयोर्योगान्तरा
हतिः ३ वर्गान्तरंभवेदेवंज्ञेयंसर्वत्रधीमता ४ उदाहरणम् कोटिश्चतुष्टयंयत्रदोस्त्रयंत
त्रकाश्रुतिः कोटिंदोःकर्णतःकोटिश्रुतिभ्यांचभुजंवद १ न्यासः भुजको
ट्योर्वर्गयोगः २५ यद्वाऽनयोर्घाते १२ द्विघ्ने २४ अन्तर १ वर्गयुतेजातोव र्गयोगः २५
४ ५
३
अस्यमूलंकर्णः ५ अथवान्यासः भुजः ३ कर्णः ५ अनयोर्वर्गान्तरं १६ वातयो
३ ५ योगान्तराहति १६ वर्गान्तरम् अस्यमूलंजाताकोटिः ४ अथवान्यासः ४ ५ अ
नयोर्वर्गान्तरं ९ योगान्तराहतिः ९ अस्यमूलंज्ञातोभुजः ३ उदाहरणम् सांघ्रित्रयमितो

वाहुर्यत्र कोटिश्च तादृशी तत्र कर्णप्रमाणं किं गणक ब्रूहि मे द्रुतम् १ न्यासः
जकोट्योर्वर्गयोगः ३३८ अस्य मूलाभावात्करणीगत एव कर्णः द्वाभ्याम
पवर्त्तितः १६९ अ १६ स्यासन्नमूलज्ञानार्थमुपायः वर्गेण महतेष्टेन व
छेदांशयो ८ र्हतात् पदं गुणपदक्षुण्णच्छिद्धृतं निकटं भवेत् १ इयं कर
द्वाभ्यामपवर्त्तिता १६९ अस्याश्छेदांशघातः १३५२ इष्टं १०० अस्य वर्गः १०००० अनयोर्घा
तः १३५२०००० अ ८ स्यासन्नमूलं ३६७७ गुणमूलेन १०० छेद ८ गुणेन ८०० भक्तं लब्ध
मासन्नपदम् ४ एवं सर्वत्र भुजे ज्ञाते कोटिकर्णज्ञानार्थं सूत्रम् इष्टो भुजोऽस्माद्द्विगुणेष्ट
निघ्नादिष्टस्य ४७७ कृत्यैकवियुक्तयाप्तम् कोटिः पृथक्सेष्टगुणा भुजोना कर्णो भवेत्त्र्यस्रमिदं
तु जात्यम् १३ ८०० ष्टो भुजस्तत्कृतिरिष्टभक्ता द्विस्थापितेष्टोनयुतार्धिताच तो कोटिकर्णौ

सु
प
था
णी

वित्तिकोटिंतौवाबाहुश्रुतीचाकरणीगतेस्तः १ उदाहरणम् भुजेद्वादशकेविद्वन्कोटिकर्णा
वनेकधा प्रकाराभ्यांवदक्षिप्रंतौतावकरणीगतौ १ न्यासः भुजः १२ इष्टं २ द्विगुणेनाऽ
नेन ४ भुजोगुणितः ४८ इष्टकृत्या ४ कोनया ३ भक्तो लब्धाकोटिः १६ इयमिष्टगुणा ३२
भुजोनाजातः कर्णः २० क्षेत्रदर्शनम्

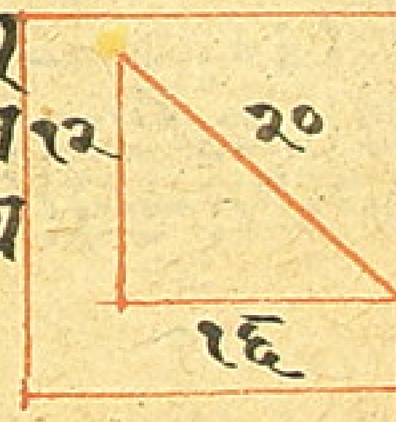

एवंत्रिकेणेष्टेन कोटिः ९ कर्णः १५
भुजः १२ पञ्चकेनेष्टेनवाकोटिः ५ भुजः १२ कर्णः १३ यद्वेष्टो भुजः १२
कृतिः १४४ इष्ट २ भक्ता लब्धिः ७२ इयं पृथगिष्टेनयुताऽर्द्धिता जातो
कोटिकर्णौ कोटिः ३५ कर्णः ३७ चतुष्केनवाकोटिः १६ कर्णः २० षट्केन
कोटिः ९ कर्णः १५ कर्णेज्ञातेभुजकोटिज्ञानार्थं सूत्रं इष्टेन निघ्नाद्द्विगुणाच्चकर्णाद्दि
ष्टस्यकृत्येकयुजायदाप्तम् कोटिर्भवेत्सापृथगिष्टनिघ्नीतत्कर्णयोरंतरमत्रबाहुः १

उदाहरणं पञ्चाशीतिमिते कर्णे यो यावकरणीगतौ स्यातां कोटिभुजौ तौ तौ वद कोवि
दसत्वरम् १ न्यासः कर्णः ८५ अयं द्विगुणः १७० द्विकेनेष्टेनाहतो जातः ३४० इष्टकृ
त्या ४ सैकया ५ भक्तो जाता कोटिः ६८ इयमिष्टगुणा १३६ कर्णोनिता जातो भुजः ५१
क्षेत्रदर्शनम् चतुष्केनेष्टेन वा कोटिः ४० भुजः ७५ वा करणसूत्रम् इष्टवर्गे
णा सैकेन द्विघ्नः कर्णोथवा हृतः फलोनः श्रवणः कोटिः फलमिष्टगुणं भु
जः १ सा वक्ति कर्णः ८५ द्विघ्नः १७० इष्टवर्गेण ४ सैकेन ५ हृतः ३४ श्रवणः
८५ फलोनो ५१ जाता कोटिः फलं ३४ इष्ट २ गुणं ६८ जातो भुजः अत्र दोःकोट्यो
र्नाम भेदः केवलं न स्वरूपभेदः कोटिकर्णभुजाज्ञानेकरणसूत्रम् इष्टयोराहतिर्द्विघ्नी
कोटिर्वर्गान्तरं भुजः कृतियोगस्तयोरेव कर्णश्चाकरणीगतः १ उद्देशकः येयैस्त्र्यसैम २२

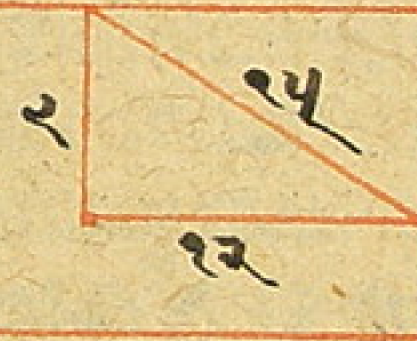
६८ ८५ ५१

वेज्ञात्यं कोटिदोः श्रवणाः सखे त्रीण्यप्यविदितांस्तान्मे क्षिप्रं वद विचक्षण १ अत्रेष्टे १२ आ
भ्यां कोटिभुजकर्णाः ४ ३ ५ अथवेष्टे २ ३ आभ्यां १२ ५ १३ अथवेष्टे २ ४ आभ्यां १६ १२ २०
एवमनेकधा कर्णकोटियुतौ भुजे ज्ञाते पृथक्करणार्थं सूत्रम् वंशाग्रमूलान्तरभूमिवर्गो वं
शोद्धृतस्तेन पृथग्युतोनः वंशस्तदर्द्धे भवतः क्रमेण वंशस्य खण्डे श्रुतिकोटिरूपे १ उदाह
रणम् यद्विसमभुवि वेणुर्द्वित्रिपाणिप्रमाणो गणक पवनवेगादेकदेशे स भग्नः भुवि नृप
मितहस्तेष्वङ्ग लग्नं तदग्रं कथय कतिषु मूलादेष भग्नः करेषु १ न्यासः कोटिकर्णयुतिः ३२
भुजः १६ जाते ऊर्ध्वाऽधरखण्डे २० १२ क्षेत्रदर्शनम् बाहुकर्णयोगे कोटि
ज्ञाने च पृथक्करणार्थं सूत्रम् स्तम्भस्य वर्गोऽहिबिलान्त रेण भक्तः फलं व्याल
बिलान्तरालात् शोध्यं तदर्द्धप्रमितैः करैः स्याद्बिलाग्र तो व्यालकलापियोगः १

ॐनमः

उदाहरणं अस्ति स्तम्भतले विलं तदुपरि क्रीडाशिखण्डी स्थितस्तम्भे हस्तनवोच्छ्रिते त्रिगुणि
तस्तम्भप्रमाणान्तरे दृष्ट्वाऽहिं विलमाव्रजन्तमपतत्तिर्यक्स तस्यो परि क्षिप्रं ब्रूहि तयोर्विलात्
कति मितैः साम्येन गत्योर्युतिः १ न्यासः स्तम्भः ९ अस्य वर्गः ८१ विलाहिरेखा २७ भक्तो लब्धं ३
इदं व्यालविलान्तरालाच्छोध्यं शेषं २४ अस्यार्द्धप्रमाणैः करैर्विलाद्व्यालकलापियोगो जातः १२
स एव भुजः भुजोना भूः कर्णः १५ क्षेत्रदर्शनम्

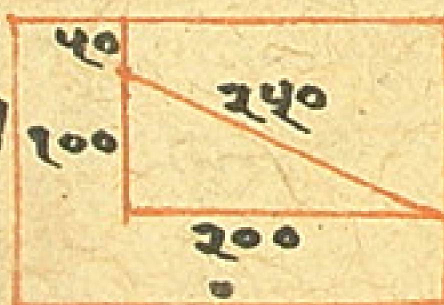

अथ कोटिकर्णान्तरे भुजे च ज्ञा
ते कोटिकर्णज्ञानार्थं सूत्रम् भुजाद्वर्गितात्कोटि कर्णान्तराप्तं द्विधा कोटिकर्णा
न्तरेणोनयुक्तम् तदर्द्धे क्रमात्कोटिकर्णौ भवे तामिदं धीमतावेत्य सर्वत्र यो
ज्यम् १ सखे पद्मतन्मज्जनस्थानमध्यं भुजः को टिकर्णान्तरं पद्मदृश्यम् नलः
कोटिरेतन्मितं स्यात् दिलो भो वदैवं समानीयपानीयमानम् २ उदाहरणम् चक्रक्रौञ्चाकुलितश २२

लिलेक्वापि दृष्टं तडागे तोयादूर्ध्वं कमलकलिकाग्रं वितस्ति प्रमाणम् मन्दं मन्दं चलितमनिलेनाहतं हस्त
युग्मे तस्मिन्मग्नं गणक गणय क्षिप्रमम्बुप्रमाणम् १ न्यासः

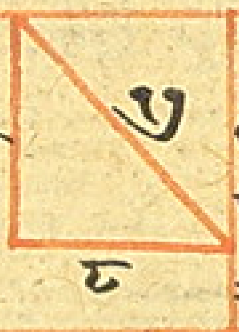

लब्धं जलगाम्भीर्यम् १५ ।
यं कोटिः द्युयमेव कलिकामानयुता कर्णः ५ अथ कोट्यग्राम्बु जे कियत्यपि दृष्टे शेष ४ भु
जज्ञानार्थं साम्ये सति करणसूत्रम् द्विनिघ्न ४ तालोच्छ्रितिसं युतं यत्सरोन्तरं तेन विभा
जितायाः तालोच्छ्रितेस्तालसरोन्तरघ्नात् उड्डीयमानं खलु लभ्येत तत् १ उद्देशकः
वृक्षाद्धस्तशतोच्छ्रयाच्छतयुगे वापीं कपिः कोप्यगादुत्तीर्योऽथपरो द्रुतं श्रुतिपथात्प्रोड्डीय किंचिद्द्रु
मात् जातैवं समता तयोर्यदि गतावुड्डीयमानं कियद्विद्वंश्चेत्सुपरिश्रमोऽस्ति गणिते क्षिप्रं तदाच
क्ष्व मे १ न्यासः

तालोच्छ्रितिः १०० द्विगुणिता २०० सरोन्तरयुता ४०० अनयाताल
सरोन्तरघ्नी ता लोच्छ्रिति २०००० भक्ता लब्धमुड्डीयमानं ५० भुजकोटियोगे कर्णे

ज्ञातेसूत्रम् कर्णस्यवर्गाद्द्विगुणाद्विशोध्योदोःकोटि योगःस्वगुणोस्यमूलम् योगोद्विधामूलविही
नयुक्तःस्यात्तांतदर्द्धेभुजकोटिमाने १उदाहरणम् दशसप्ताधिकःकर्णस्त्र्यधिकाविंशतिःस
खे भुजकोटियुतिर्यत्र तत्र ते मे पृथग्वद १ न्यासः कर्णः १७ भुजकोटियुतिः २३ ज्ञातेभुजको
टी ८ १५ दर्शनमदः

लम्बभूखण्डज्ञानार्थसूत्रम् अन्योन्यमूलाग्रगसूत्रयोगा
द्वेणवोर्वधेयोगहृतेऽव लम्बः वंशौस्वयोगेनहृतावभीष्टभूघ्नौ चलम्बोभयतःकुख
ण्डे १ उदाहरणं पञ्चद शदशकरोच्छ्रायवेणवोरज्ञातमध्यभूमिकयोः इतरेतरमू
लाग्रगसूत्रयुतेर्लम्बमा चक्ष्व १ न्यासः वेणू १५ १० ज्ञातोलम्बः ६ वंशांतरभूः ५ अज्ञा
तेभूखण्डे ३ २ अथवाभूः १० खण्डे ६ ४ वाभूः १५ खण्डे ९ ६ वाभूः २० खण्डे १२ ८ सर्वत्रलम्बः समाव
यदिभूमितुल्येभुजेवंशःकोटिस्तदाभूखण्डेन किमितित्रैराशिकेनैवसर्वत्रप्रत्ययः २३

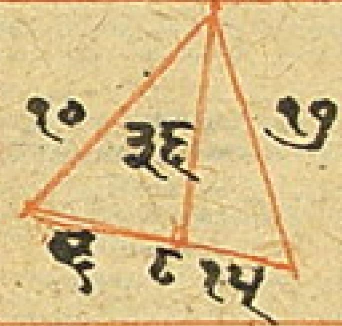
अथक्षेत्रलक्षणे सूत्रम् धृष्टोद्दिष्टमृजुभुजंयत्रैकबाहुतःस्वल्पा तदितरभुजयुतिरथवातुल्याज्ञेया
तदक्षेत्रम् १ उदाहरणम् चतुरस्रेद्विषड्द्वार्काभुजास्त्र्यस्रे त्रिषण्नव उद्दिष्टा यत्रधृष्टेनतदक्षेत्रंवि
निर्दिशेत् १ न्यासः एतेऽनुपपन्नक्षेत्रे भुजप्रमाणशलाकाभुज
स्थानेभुविन्यस्याऽनु पपत्तिर्दर्शनीया लम्बाबाधाफलज्ञानाऽर्थंसूत्रमार्या
द्वयम् त्रिभुजेभुजयो र्योगस्तदन्तरगुणोभुवाहृतोलब्ध्या द्विष्ठाभूरूनयु

६ २ ३ १२ | ३ ९ ६

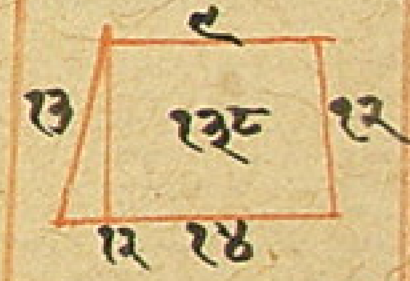
तादलिताबाधेतयोः स्याताम् १ स्वाबाधाभुजकृत्योरन्तरमूलंप्रजायतेलम्बः लम्बगुणंभूम्यर्द्धं
स्पष्टंत्रिभुजेफलंभवति २ उदाहरणम् क्षेत्रेमहीमनुमिता त्रिभुजेभुजौतुयत्रत्रयोदशतिथि
प्रमितौचयस्य तत्राऽवलम्बकमितिंकथयाऽबाधेक्षिप्रंतथाचसमकोष्टमितिंफलाख्याम् १
भूः १४ भुजौ १३ १५ लब्धेआबाधे ९ ५ लम्बश्च १२ क्षेत्रफलं ८४ दर्शनम् उदाहरणम्

१३ ८४ १५ ५ १२ ९ १४

दशसप्तदशप्रमौभुजौत्रिभुजेयत्रनवप्रमामही अबधेवदलम्बकंतथागणितंगाणितिकाशुतत्र
मे न्यासः भुजौ १० १७ भूः ९ अत्रत्रिभुजेभुजयोर्योगइत्यादिनालब्धं २१ अनेनभूरूनानस्याद
तोभूरस्मादपनीता १२ शेषार्धंमुखागतानाबाधादिग्विपरीतेत्यर्थः जातेऽबधे ६ १५ आभ्यामुभय
थापिजातोलम्बः ८ क्षेत्रफलं ३६ दर्शनम्

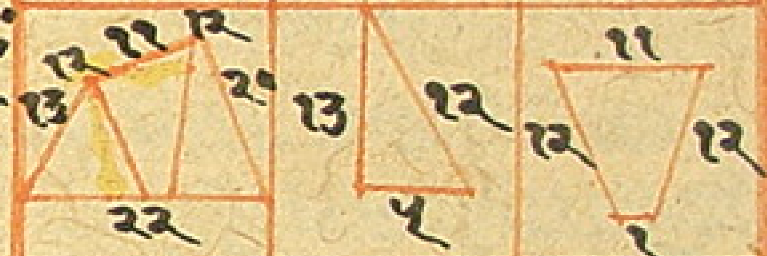
फलार्थमन्यत्सूत्रम् सर्वदोर्युतिद
लंचतुःस्थितंबाहुभिर्विरहितंचतद्वधे मू
लमस्फुटफलंचतुर्भुजेस्पष्टमेवमुदि
तंत्रिबाहुके १ उदाहरणं भूमिश्चतुर्दश
मितामुखमङ्कसंख्यांबाहूत्रयोदश
दिवाकरसम्मितौच लम्बोऽपियत्ररविस
संख्यकएवतत्रक्षेत्रेफलंकथययत्क
थितंतदाद्यैः १ न्यासः भूः १४ मु ९ भुजौ १३ १२ लम्बः १२ उक्तकरणेनजातंफलंकरणीगतं १९००
अस्यासन्नपदं किञ्चिदूनमेकचत्वारिंशदुत्तरं १४१ इदमत्रक्षेत्रेनवास्तवंफलं लम्बेननिघ्नंकुमु २४

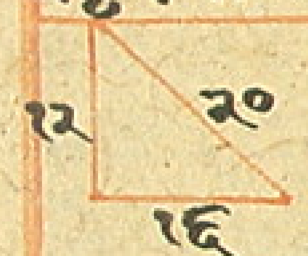

खेकाखरडइमित्यादिवक्ष्यमाणप्रकारेणावास्तवंफलं ८३ सूक्ष्मं अथत्रिभुजस्यपूर्वोदाहृतस्या
नेनापिप्रकारेणतदेवफलंवास्तवम् ८४ अथस्थूलत्वनिरूपणार्थंसूत्रम् चतुर्भुजस्यानियतौ
हिकर्णौकथंततोऽस्मिन्नियतंफलंस्यात् प्रसाधितौतच्छ्रवणौयदाद्यैःस्वकल्पितौतावितरत्र
नस्तः १ तेष्वेववाहुष्वपरौचकर्णावनेकधाक्षेत्रफलंततश्च चतुर्भुजेह्येकान्तरकोणवाग्रे
स्यान्तःप्रवेश्यमानौस्वकर्णौसङ्कोचयतः इतरौतुवहिरपसरन्तौस्वकर्णौवर्द्धयतः अतउक्तं
तेष्वेववाहुष्वपरौचकर्णाविति लम्बयोःकर्णयोर्वैकमनिर्दिश्याऽपरान्कथम् पृच्छत्यनिय
तत्वेऽपिनियतंवापितत्फलम् १ पृच्छकःसचपापोवावक्ताचानितरांततः योनवेत्तिचतुर्वा
हुक्षेत्रस्याऽनियतांस्थितिम् २ तदर्थंकरणसूत्रंसार्द्धश्लोकद्वयेनाह इष्टाश्रुतिस्तुल्यचतु
र्भुजस्यकल्प्याऽथतद्वर्गविवर्जिताया। चतुर्गुणावाहुकृतिस्तदीयंमूलंद्वितीयश्रवणप्रमाणम् १

अतुल्यकर्णाभिहतिर्द्विभक्ता फलं स्फुटं तुल्यचतुर्भुजे स्यात् समश्रुतौ तुल्यचतुर्भुजे च तथाय
ते तद्भुजकोटिघातः २ चतुर्भुजेऽन्यत्र समानलम्बे लम्बेन निघ्नं कुमुखैक्यखण्डम् उद्देशकः
क्षेत्रस्य पञ्चकृतितुल्यचतुर्भुजस्य कर्णौ ततस्त्रिगणितं गणक प्रचक्ष्व तुल्यश्रुतेश्च खलु त
त्र तथायतस्य यद्विस्तृतीरसमिताऽष्टमितं च दैर्घ्यम् १ न्यासः अत्र तत्कर्णयोर्व
र्गपदमिति जाता करणीगता श्रुतिरुभयत्र तुल्यैव १२५० गणितं ६२५ अत्र त्रिं
शन्मितामेकां श्रुतिं प्रकल्प्य ३० उत्थान्या ४० गणितं ६०० तथा दर्शनं
अथ चतुर्दशमितामेकां प्रकल्प्य १४ ज्ञातान्या ४८ अस्य गणितं ३३६
अस्य दर्शनम् तथायतस्य न्या ८ सः गणितं ४८ उदाह
रणं क्षेत्रस्य यस्य वदनं मदनारितुल्यं विश्वंभरा द्विगुणितेन मुखेन तु

त्या वाहू त्रयोदशनखप्रमितौ च लम्बः सूर्यैर्मितश्च गणितं वद तस्य किं स्यात १ न्यासः मु ११ भू २२
भुजौ १३ २० लम्बः १२ अत्र सर्वदोर्युतिदलमित्यादिना स्थूलं फलं २५० वास्तवं तु लम्बेन निघ्नं
कुमुखैक्यखण्डमिति जातं क्षेत्रफलं १९८ अस्य क्षेत्रस्य खण्डत्रयं कृत्वा तत्फलानि पृथ
क्पृथगानीयैकीकृत्वाऽस्य फलस्योपपत्तिर्दर्शनीया न्यासः

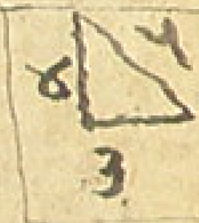

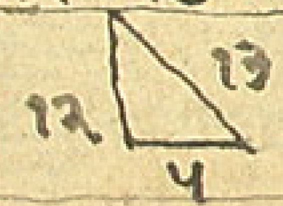
प्रथमस्य फलं ३० द्वितीयस्य ७२ तृतीयस्य ९६ ए
षामैक्यं स्पष्टं फलं पूर्वतुल्यमेव १९८ उदाहरणम्
पञ्चाशदेकसहिता वदनं यदीयं भूः पञ्चसप्ततिमिता प्रमितोऽष्टषष्ट्या सव्यो भुजो
द्विगुणविंशतिसम्मितोऽन्यस्तस्मिन्फलं श्रवणलम्बमिती प्रचक्ष्व १ न्यासः
अत्र लम्बकर्णयोरन्यदज्ञातमिति सूत्रम् ज्ञातेऽवलम्बे श्रवणः श्रुतौ तु लम्बः

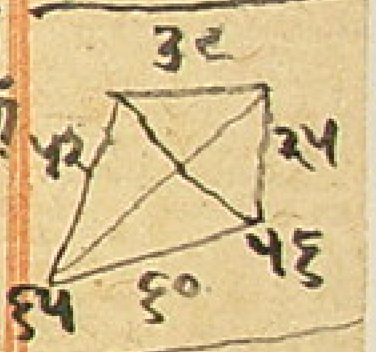
फलंस्याल्लियतंचतत्र १ कर्णस्यानियतत्वाल्लम्बोप्यनियतइत्यर्थः लम्बज्ञानार्थंकरणसूत्रं
चतुर्भुजान्तस्त्रिभुजेवलम्बः प्रागवक्तुंडोकर्णोभुजोमहीभूः अवलम्बज्ञानार्थं सर्वोभुजाःस्थो
द्दक्षिणभुजमूलगामीकर्णोद्दष्टः सप्तसप्ततिमितिः कल्पितः तेनचचतुर्भुजान्तस्त्रिभुजेऽ
सौकर्णएकोभुजः सव्यभुजोद्वितीयः भूःसैव अत्रत्रिभुजेभुजयोर्योगइत्यादिनालब्धेः
वाधे १४४ २३१ प्रागवल्लम्बोलम्बः ३०८ अथलम्बेज्ञातेकर्णज्ञानार्थंसूत्रम् यल्लम्बलम्बाश्रि
तवाहु ५ व ५ गे विश्लेषमूलंकथितं ५ तावबाधा तदूनभूवर्गसमन्वितस्य यल्लम्बवर्गस्य
पदंसकर्णः १ तत्रचतुर्भुजेसव्यभुजाग्राल्लम्बः कल्पितः ३०८ तदूनभूवर्गसमन्वितस्येत्या
दिनाज्ञातःकर्णः यल्लम्बेतिलम्बवर्गः ९४८६४ तदाश्रित ५ वाहुहूवर्गः ४६२४ अनयोःस
मच्छेदेन विश्लेषः २७७३६ मूलं १४४ आ २५ वाधेयं तदूनभू २३१ वर्गः ५३३६ लम्बवर्गयुतः १४८२५ २६
२५ ५ ५ २५ २५

घातयोर्योगः ४०२५ परस्परं भाजितौ ३६४० ४०२५ राशी विषमचतुर्भुजे २८२२४ ३१७५२
छेदेन भक्तौ ३१३६ ३९६९ अनयोः ४०२५ ३६४० पदे जातौ कर्णौ ५६ ६३ ९ अस्य ६ क
र्णायनयनस्य प्रक्रियागौरवम् लघुप्रक्रियादर्शनप्रकारेणाह अभीष्टजात्यद्वयबाहुको
ट्यः परस्परं कर्णहता भुजा इति चतुर्भुजं यद्विषमं प्रकल्पितं श्रुती तु तत्र त्रिभुजद्वयात्ततः
१ बाह्वोर्वधः कोटिवधेन युक्स्यादेका श्रुतिः कोटिभुजावधैक्यं अन्या लघौ सत्यपि साधनेऽ
स्मिन् पूर्वैः कृतं यद्गुरु तन्न विद्म २ अत्र कर्णौ महतायासेनानीतौ ६३ ५६ तस्यैव जात्यद्वयस्ये
तरेतरभुजकोट्योर्घाते ३६ २० अनयोरैक्यमेकः कर्णः ५६ बाह्वोः कोट्योश्च घातौ १५ ४८ अनयो

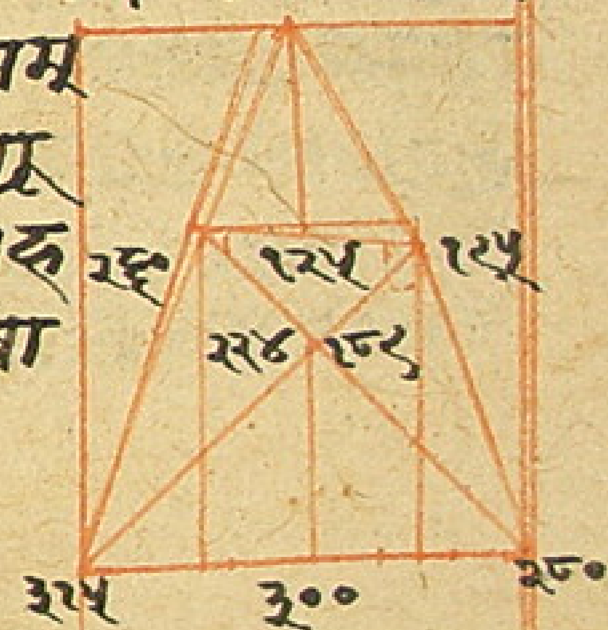

रैक्यं द्वितीयः श्रवणः ६३ एवं सुखेन ज्ञायते अथ यदि पार्श्वभुजमुखव्यत्ययं कृ
त्वान्यत्तत्क्षेत्रं तदा जात्यद्वयकर्णयोर्वधो ६५ द्वितीयः कर्णः स्यात् अन्यदुदाहरणं

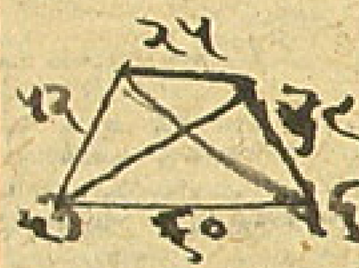
क्षेत्रेयत्रशतत्रयंक्षितिमितिस्तत्खेन्दुतुल्यंमुखं बाहूखोत्कृतिभिः २६० शरातिथितिभि १९५
स्तुल्योचयत्रश्रुतिः शकारवाष्टयमै २८० समातिथियुगौ ३१५ रन्याऽथतल्लम्बकौतुल्यौगो
धृतिभि १८८ स्तथाजिनयमै २२४ र्योगाक्ष्वोल्लम्बयोः १ तत्खण्डे कथयाऽधरेश्रवणयोर्यो
गाच्चलम्बावधास्तत्सूचीनिम्नमार्गेत्तद्भुजयोर्योगेनकास्यात्ततः साबाधंवदलम्बकंचभु
जयोः सूच्याप्रमाणंचकेसर्वंगणितिकप्रचक्षनिलरांक्षेत्रेऽत्रदक्षोऽसिचेत् २ न्यासः भू
मानं ३०० मुखं १२५ बाहू २६० १९५ कर्णौ २८० ३१५ लम्बौ १८८ २२४ दर्शनम्
अत्रकरणसूत्रम् लम्बतदाश्रितबाह्वोर्मध्यंसन्ध्याख्यमस्यलम्बस्य सन्धि
नाभूः पीठं साध्यं यस्याधरं खण्डम् १ तत्सान्धिर्हि द्विघ्नः परलम्बश्रवणाद्
भक्षो१ तोऽन्यपीठेन लम्बश्रुत्योर्योगात्स्यातामधः खण्डे २ लम्बः १८९ तदाश्रितबा

द्व्येकचत्वारिंशन्मितौ भुजौ मुखं तु पञ्चविंशत्यातुल्यं षष्टिर्मही किल १ अतुल्यलम्बकक्षेत्रमिदं पू

र्वैरुदाहृतं षट्पंचाशत्त्रिषष्ठिश्च नियते कर्णयोर्मिती २ कर्णौ तत्रापरो ब्रूहि समलम्बे च तत्कृती १

न्यासः

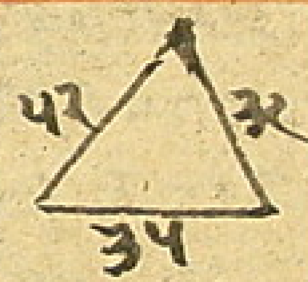

अत्र ह्य्कर्णी त्रिषष्ठिमितं प्रकल्प्य प्राग्वज्जातः कर्णः ५६ अथवा षट्पंचाशत्सं

नाद्यपि शन्मितं ३२ कर्णं प्रकल्प्य प्राग्वत्साध्यमाने कर्णे जातं करणीखण्डद्वयं ३२ ३००

अथेत द्वक्षेत्रं समलम्बं तदा मुखोन भूमिं परिकल्प्य भूमिमितिलम्बज्ञानार्थं क

ल्पितं त्र्यस्रक्षेत्रस्य दर्शनम्

अत्र ज्ञाते आबाधे ३ ७२ लम्बश्च करणी

३८ गतः ३८०१६ अस्यासन्नमूलं छेदेनभक्तं अस्यपदं करणीखण्ड ५ ५ आसन्नो राव

६२२ वृद्दा २५ बाधयोनाच्चतुरस्रम् १२८ वर्गः १६३८४ अयं लम्बवर्गः ३८०१६ युत

६२५ ५४४०० छेदेन भक्ते लब्धं कर्णवर्गः २९७६ ल २५ यो २५ ५२ किञ्चिद् २५ ना अत्र

२५

समानलम्बक्षेत्रे लघुदोःकुयोगात् २९ मुखान्यदोः संयुतिः ७१ अल्पा एव भवतीति नियमः। आबाध
योना चतुरस्रभूः तस्या वर्गः ८८२०९ लम्बवर्गः ३८०१६ अनयोर्योगस्छेदेन भक्तः ५०४२ अयं
कर्णवर्गः। एवं वृहदाबाधाछिती २५ यं कर्णवर्गः २५२१७६ अस्यासन्नमूलकरणेन जातो क
र्णः ७१ ४६ एवं चतुरस्रे षेव बाहुषु बहुधा कर्णो भवतः एवमनियतत्वेपि नियतकर्णवानी
तोत्र १ १६ भुजाद्यैस्तदानयनम् कर्णाश्रितभुजघातैक्यमुभयथान्योन्यभाजितं गुणयेत्
यो २९ २५ जेनभुजप्रतिभुजवधयोः कर्णौ पदे विषमे १ तत्र भुजौ २५ ५२ घातः १३०० द्विती
यत्र्यस्रे अपवर्तितौ जातौ ६९ भुजः २५ प्रतिभुज ६० वध १५०० तयोर्भुज २८ ३२ प्रतिभुजः ५२ व
धः २०२८ अनयोर्योगेन ३५२८ गुणयेत् भुजौ ३९ ६० घातः २३४० घातयोर्योगे ३६४० अन्य
कर्णेन भक्तेत्र्यस्रद्वयं तत्र भुजौ अनेन २५ ३९ अनयोर्घातः ९७५ अपरत्र्यस्रे भुजौ ६० ५२ घातः ३१२० २८

ऽस्य मूलं ३५ छेदहृतं जातः कर्णः ७ द्वितीयकर्णज्ञानार्थं सूत्रं इष्टोत्र कर्णः प्रथमं प्रकल्प्यास्य
स्तु कर्णोऽभीष्टस्ततः स्थिते ये कर्णे तयोः क्ष्मामितरौ च बाहू प्रकल्प्य लम्बाववबाधे च साध्याः १
ऽबाधयोरेककुप्स्थयोर्यत्स्यादन्तरं तत्कृतिसंयुतस्य लम्बैक्यवर्गस्य पदं द्वितीयः क
र्णो भवेत्सर्वचतुर्भुजेषु २ तत्र चतुर्भुजे सव्यभुजाग्राद्दक्षिणभुजमूलगामिनः कर्णस्य कि
ल मानं प्रकल्पितं ७ तत्कर्णरेखावच्छिन्नक्षेत्रमध्ये कर्णरेखोभयतो ये त्र्यस्रे उत्पन्ने तयोः
कर्णो भूमिरन्यदितरौ भुजौ प्रकल्प्य प्राग्वल्लम्बाबाधाः साधितादर्शनम्
लम्बः २४ द्वितीयलम्बः ६० अत्राबाधयोरेककुप्स्थयोः ४५ ३२ अंतरं लम्ब
निपातान्तरमित्यर्थः अन्तरकृतिः १६९ लम्बैक्यकृत्या ७०५६ योगः ७२२५ अ
स्य पदं द्वितीयः कर्णः ८५ एवं सर्वत्र अत्रेष्टकल्पनेन पि कश्चिद्विशेषोऽस्ति स्

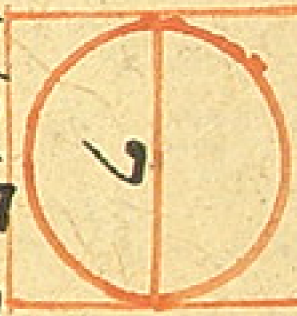
ॐनमः

त्रम् कर्णाश्रितस्वल्पभुजैक्यमुर्वीं प्रकल्प्य तच्छेषभुजौ च बाहू साध्योवलम्बोथतथान्यकर्णः स्वो
र्व्याः कथंचित्कुवणेन दीर्घः १ तदन्यलम्बान्नलघुस्तथैवं ज्ञात्वेष्टकर्णः सुधिया प्रकल्प्यः १ चतुर्भुजे
ऽन्यतरकोणगाद्यात्कर्णस्यसंकोच्यमानं त्रिभुजत्वं याति तत्रैककोणसंलग्नलघुभुजयोरैक्यं भूमि
रितरौ भुजौ लम्बाद्रूव: संकोच्यमानः कर्णः कथंचिदधिकोनस्यात्तदितरो भूमेरधिकोनस्यात्
एवमुभयथापि बुद्धिमता ज्ञायते फलज्ञानाय करणसूत्रम् त्र्यस्रेतुकर्णोभयतः स्थितेयेतयोः
फलैक्यं फलमत्रनूनम् ऊनन्तरोक्तस्यसक्षेत्रयोः फले २२४ २३१० अनयोरैक्यं तस्य फलं ३२३८
करणसूत्रम् समानलम्बस्य चतुर्भुजस्य मुखोनभूमिं परिकल्प्य भूमिं भुजौ भुजौ त्र्यस्रवदेवसा
ध्यौ तस्यावधे लम्बमितिस्ततश्च १ आबाधयोनाचतुरस्रभूमिस्तल्लम्बवर्गैक्यपदं श्रुतिः स्यात्
समानलम्बे लघुदोःकुयोगान्मुखान्यदोः संयुतिरल्पिकास्यात् २ उदाहरणं द्विपंचाशन्मित २७

कुः १२५ अत्रकोटिश्रुतिकृत्योरन्तरात्पदं बाहुरिति अनयोर्मध्यमिताबाधा ४८ सासन्धिसञ्ज्ञा
तदूनाभूर्द्वितीयाबाधा २५२ सापीठसञ्ज्ञा लम्बः २२४ तदाश्रितबाहुः २६० अनयोर्मध्येबाधो
सन्धिसञ्ज्ञा १३२ पीठं १६८ आद्यलम्बस्याधरखण्डं साध्यं तत्सन्धिः ४८ परलम्बेनानेन २२४ श्र
वणेन च २८० पृथग्गुणितः १०७५२ १३४४० परपीठेन १६८ भक्तौ लब्धं लम्बाधःखण्डं ६४ कर्णाऽ
धःखण्डं ८० एवं द्वितीयलम्बस्य २२४ सन्धिः १३२ परलम्बेनानेन १८२ श्रवणेन च ३२५ पृथग्गुणि
तः २४२४८ ४१५८० परपीठेन २५२ भक्तौ लब्धं लम्बाधःखण्डं ९८ कर्णाधःखण्डं च १६५ अ
थकर्णयोर्योगादधोलम्बज्ञानार्थं सूत्रम् लम्बो भूघ्नो निजनिजपीठविभक्तौ च वंशौ स्तः ताभ्यां
प्राग्वत्कुस्योर्योगाल्लम्बः कुखण्डे च १ एवमत्र लब्धौ वंशौ २२५ ४०० आभ्यामन्योन्यमूलाग्र
गसूत्रायोगादित्यादिकरणेन लब्धः कर्णयोर्योगादधो लम्बः १४४ कुखण्डे च १०८ १९२ अ

थसूचीलम्बाबाधाभुजज्ञानार्थं सूत्रम् लम्बहतो निजसन्धिः परलम्बयुगणः समाप्तयोऽह्ययः समपर
सन्ध्योरेकं हारस्तेनोद्धृतौ तौ च १ समपरसन्धी भूघ्नौ सूच्याबाधे पृथक्स्याताम् हारहृतः परलम्बः
सूचीलम्बो भवेद्भूघ्नः २ सूचीलम्बघ्नभुजौ निजनिजलम्बोद्धृतौ भुजौ सूच्याः एवं क्षेत्रक्षोदः प्राज्ञैस्त्रै
राशिकाज्ज्ञेयः ३ अत्र किलायं लम्बः २२४ अस्य सन्धिः १३२ अयं परलम्बेन गुणितः २४२४८ स्व
लम्बेन २२४ भक्तः समाख्यो जातः ८२१ अस्य परसन्धेश्च ४८ योगो हारः १७५ अनेन समपरस
न्धी भूमिगुणौ २६७३०० १४४०० । भ ८ क्तौ जाते सूच्याबाधे १५३६ ३५६४ प ८ रलम्बः १८२ भूमिगु
णो ५६१०० हरभ ८ क्तो जातः सूचीलम्बः ६०४८ सूचीलम्बे ७ नभु ७ जौ २६० १९५ गुणितौ १५७२४८० ७
११७९३६० स्वस्वलम्बाभ्यामाभ्यां २२४ १८२ ७ यथाक्रमं भक्तौ जातौ स्वमार्गे स्पष्टौ सूचीभुजौ ७०२०
६४८० ७ एवमत्र सर्वत्र भागहारराशिप्रमाणं गुणगुणकौ तु यथायोग्यं कल्प्येषक स्पसुधिया ७ ३०
७

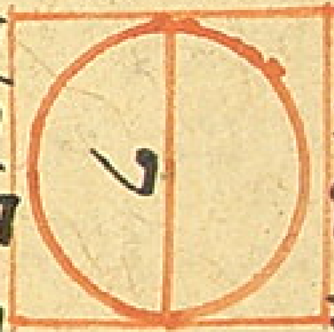
त्रैराशिकमूह्यम् १ वृत्तक्षेत्रे करणसूत्रम् व्यासे भनन्दाग्निहते विभक्ते खबाणसूर्यैः परिधिस्तु सू
क्ष्मः द्वाविंशतिघ्ने विहृतेऽथ शैलैः स्थूलोऽथवा स्याद्व्यवहारयोग्यः १ विष्कंभमाने किल यत्र सप्त
तत्र प्रमाणं परिधेः प्रचक्ष्व द्वाविंशतिर्यत्परिधिप्रमाणं तद्व्याससंख्यां च सखे विचिन्त्य १ न्या
सः व्यासः ७ लब्धं परिधिप्रमाणं २१ स्थूलं वा २२ गुणाहर विपर्ययेन व्यासमानं ७ परिधिः २२
व्यासमानं ७ स्थूलं वा ७ गुणाहर १२३९ रविपर्ययेन परिधिमानं २२ दर्शनम् फला
र्थीकरण ११ ३२४ सूत्रम् वृत्तक्षेत्रे १२५० परिधिगुणितव्यासपादः फलं स्यात् क्षुण्णं
वेदैरुपरि परितः कन्दुकस्येव जालम् गोलस्यैवं तदपि च फलं पृष्ठजं व्यास निघ्नं
षड्भिर्भक्तं भवति नियतं गोलगर्भे घनाख्यम् १ उदाहरणम् यद्व्यासस्तु रगैर्मि

तः किल फलं क्षेत्रे समे तत्र किं व्यासः सप्तमितस्तु यस्य सुमते गोलस्य तस्यापि किं पृष्ठे कं

न्तुकजालसन्निभफलं तस्यैव गोलस्य किं मध्ये ब्रूहि घनं फलं च विमलां चेद्वेत्सि लीलावतीम् १
व्यासः ७ लब्धं क्षेत्रफलं ३८ गोलस्य पृष्ठफलं १५३ गोलस्यान्तर्घनफलं ७२ फ
लार्थम न्यत्करणसू ३९२७/५००० त्रम व्यासस्य व १५७३/१२५० र्गे भनवाग्निनिघ्ने १९६३/२५०० सू
क्ष्मं फ लं पञ्चसहस्रभक्ते रुद्राहते शक्रहृतेऽथवा स्यात्स्थूलं फलं तद्व्यवहार
योग्य म् १ घनीकृतव्यासदलं निजैकविंशांशयुग्गोलफलं घनं स्यात् १ जा
तं तदेव सूक्ष्मफलम् ३८ स्थूलं वा ३८ घनफलं वा ७२ करणसूत्रम् ज्याव्यासयोगांतरघा
तमूलं व्यासस्तदूनो ३९२७ दलितः १ शरः स्यात् २ व्यासाच्छरोनाच्छरसंगुणात्तु मूलं द्वि
निघ्नं भवतीह जीवा १ ५००० जीवार्धवर्गे शरभक्ते ३ युक्ते व्यासप्रमाणं प्रवदन्ति वृत्ते उदा
हरणम् दशविस्तृतिवृत्तान्तर्यत्र ज्या षण्मिता सखे तत्रेषुं वद बाणाज्ज्यां ज्याबाणाभ्यां च वि ३१

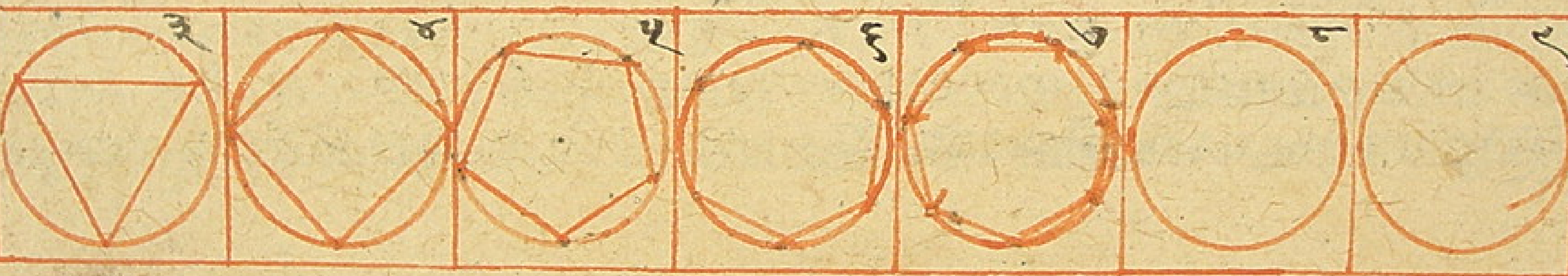
त्रैराशिकमूह्यम् १ वृत्तक्षेत्रेकरणसूत्रम् व्यासेभनन्दाग्निहते विभक्ते खबाणसूर्यैः परिधिस्सुसू
क्ष्मः द्वाविंशतिघ्ने विहृतेऽथ शैलैः स्थूलोऽथवा स्याद्व्यवहारयोग्यः १ विष्कंभमानं किल यत्र सप्त
तत्र प्रमाणं परिधेः प्रचक्ष्व द्वाविंशतिर्यत्परिधिप्रमाणं तद्व्याससङ्ख्यां च सखे विचिन्त्य १ न्या
सः व्यासः ७ लब्धं परिधिप्रमाणं २१ स्थूलं वा २२ गुणाहरविपर्ययेन व्यासमानं ७ परिधिः २२
व्यासमानं ७ स्थूलं वा ७ गुणाहृ १२३९ रविपर्ययेन परिधिमानं २२ दर्शनम् फला
थीकरण ११ ३९२७ सूत्रम् वृत्तक्षेत्रे १२५० परिधिगुणितव्यासपादः फलं स्यात् क्षुसं
वेदैरुपरि परितः कन्दुकस्येव जालम् गोलस्यैवं तदपि च फलं पृष्ठजं व्यास निघ्नं
षड्भिर्भक्तं भवति नियतं गोलगर्भे घनाख्यम् १ उदाहरणम् यद्व्यासस्तु रोमि
तः किल फलं क्षेत्रे समे तत्र किं व्यासः सप्तमितस्तु यस्य सुमते गोलस्य तस्यापि किं पृष्ठे कं

स्तृतिम् १ व्यासः लब्धंवाणमितिः १ अथज्ञातेवाणेलब्धाज्या ६ अथज्यावाणयो
ज्ञीतयोर्लब्धा व्या विस्तृति १० समव्यस्राद्येकरणसूत्रम् त्रिद्व्यंकाग्निनभश्चंद्रै
१०३९२३ स्त्रिबा णाष्टयुगाष्टभिः ८४८५३ वेदाग्निबाणखाश्वैश्च ७०५३४ खखा
भ्राभ्ररसै ६०००० रसैः क्रमात् १ बाणेषुनखबाणैश्च ५२०५५ द्विद्विनन्देषुसा
गरैः ४५९२२ कु रामदशवेदैश्च ४१०३१ वृत्तव्याससमाहते २ खखखाभ्रार्क
१२०००० संभक्ते लभ्यन्ते क्रमशो भुजाः वृत्तान्तस्त्र्यस्रपूर्वाणांनवास्रांतंपृथक्पृथक् ३ न्या

सः
श
हस्र
त्र्या

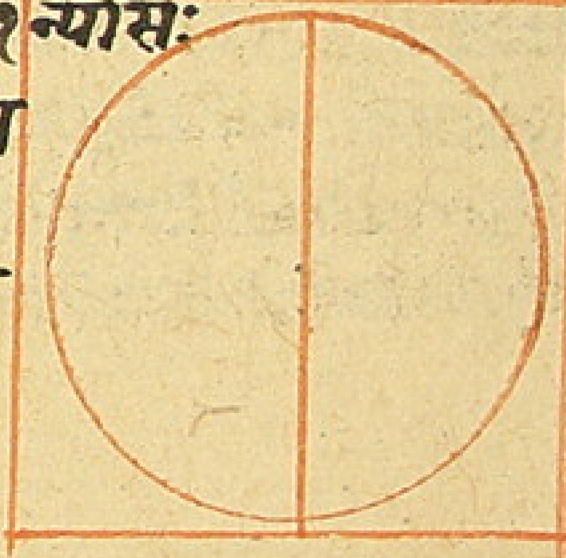
अत्रोद्दे
कः स
हितयं
संयद्वं

उत्तमः

तस्यमध्यतः समत्र्यस्रादिकानांमेभुजान्वद्पृथक्पृथक् १ न्यासः २००० लब्धंत्र्यस्रादिक्षेत्रेषुभुज
मानं

त्र्यस्रे	चतुरस्रे	पञ्चास्रे	षडस्रे	सप्तास्रे	अष्टास्रे	नवास्रे
१७३२	१४१४	११७५	१०००	८६७	७६५	६८३
१३/६०	७/३०			७/१२ ११	५/३०	७/३०

ज्याज्ञानार्थंसूत्रम् चापोननि
घ्नपरि धिः प्रथमाह्वयः स्यात्पञ्चाहतः
७३२ परिधिवर्गैश्च १३ तुर्थ ७ भागः आ ७ १२ द्यो ५ निते ७ नरवक्तेनभजेच्चतुर्घ्नव्यासाहतंप्र
१ थमामाप्तमिह ६० ज्यकास्यात् १ अत्रोद्देशकः ३० अष्टादं ३० शांशेनवृत्तेः समानमेकादिनिघ्न
२० नचयत्रचापम् पृथक्पृथक्तत्रवदाशुजीवांखबाकैर्मितंव्यासदलंचयत्र १ न्यासः
अत्रकल्पितपरिधिः ७५४ अस्याष्टादशांशेनपृथगेकादिगुणेनतुल्येध
नुषिकल्पितेज्यासाध्याचापान्यासन्नानि ४२ ८४ १२६ १६८ २१० २५२
२९३ ३३५ ३७७ ४१९ ४६१ ५०३ ५४५ ५८६ ६२८ ६७० ७१२ ७५४ लब्धाज्या ३२

४२ ८२ १२० १५४ १८४ २०८ २२६ २३६ २४० २३६ २२६ २०८ १८४ १५४ १२० ८२ ४२ ० यद्यप्यष्टादशचा
पानि तथापि दशमादीनि नवाऽष्टमादितुल्यानीति न वैचन्यस्मानि मूले तत्र प्रक्रिया परिधि:
७५४ चापेनोन: ७१२ चापघ्न: ७२१९०४ आद्य: परिधिवर्ग: ५६८५१६ चतुर्थांश: १४२१२९ पञ्च
गुणा: ७१०६४५ आद्योन: ६८९७४१ हार: चतुर्घ्नव्यास: २६८० अनेनाप्तं प्रथमं २८९०१८४० हारे
णाहृते लब्धा ज्या ४२ एवं सर्वधनुषि अथवाऽत्र सुखार्थं परिधेरष्टादशांशेन परिधिं धनूंषि
चापवर्णं जीवा: साध्यंते तथापि ताश्च भवन्ति अपवर्तिते न्यास: परिधि: १८ चापानि १ २ ३
४ ५ ६ ७ ८ ९ चापोनपरिधि: १७ चापेन निघ्नो जात: प्रथम: १७ परिधिवर्ग: ३२४ चतुर्थभाग:
८१ पञ्चाहत: ४०५ आद्योनितेन तेन ३८८ भजेत् प्रथमं व्यासा २४० हतं चतुर्घ्नं १६३२० लब्धं जीवा स्या
त् एवं पुन: पुन: कार्यम् यथोक्तकरणेन लब्धानि ज्यामानानि ४२ ८२ १२० १५४ १८४ २०८ २२६

२३६ २४० एवमन्यस्मिन्नपि व्यासे चापज्ञानार्थं सूत्रम् व्यासाब्धिघातयुतमौर्विकया विभक्तो जी
वांघ्रिपञ्चगुणितः परिधेश्च वर्गः लब्धोनितात्परिधिवर्गचतुर्थभागादाप्तेपदे वृतिदलात्पतिते
धनुः स्यात् १ उदाहरणं विदितादिह ये गुणास्तेतो वद ते यामधुना धनुर्मितीः यदि तेस्ति धनुर्गुण
क्रियागणितेगणितिका तिनैपुणम् १ न्यासः ज्या ४२ ८८ १२० १५४ १८४ २०८ २२६ २३६ २४०
सरा चापापवर्त्तितपरिधिः १८ अतो जातानि धनूंषि १ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ एतानि परिधेरष्टाद
शांशेन गुणितानि तानि स्युः व्यासा २४० ब्धि ४ घातः ९६० मौर्वी ४२ घातयुताऽयं भाजकः १००२
परिधिवर्गो ३२४ जीवांघ्रिणा ४२ नेन गुणितः १३६०८ छेदेन भक्तः ३४०२ पञ्चभिर्गुणितः ७०१०
ज्जिनेन भक्ते लब्धम् अथ भ्यधिकं ७ अनेनोनितात्परिवर्ग चतुर्थभागात् ८१ मूलं ९ दलं ९ अस्मात्
शोधिते जातं धनुः १ एवं धनुरितरे भ्योऽपि गुणेभ्यः परिध्यष्टादशांशेन गुणितानि जातानि धनूंषि ४२ ८२

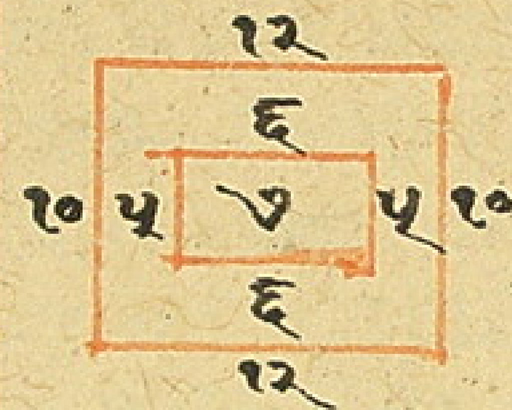
परिधि २

अथखातव्यवहारेकरणसूत्रम् गणयित्वाविस्तारं बहुषुस्थानेषुतद्युतिर्भाज्या स्थानकमि
त्यासममितिरेवंदैर्घ्येचवेधेच १ क्षेत्रफलंवेधगुणंखातेघनहस्तसंख्यास्यात् उदाहरणम्
भुजवक्रतयादैर्घ्यंदशेशार्ककरैर्मितम् त्रिषुस्थानेषुषट्पंचसप्तहस्ताचविस्तृतिः १ न्या
सः यस्यखातस्यवेधोऽपिद्विचतुस्त्रिमितःसखे तत्रखातेकियन्तःस्युर्घ
नह स्ताःप्रचक्ष्वमे २ अत्रसममितिकरणेनविस्तारेहस्ताः ६ दैर्घ्ये ११ वे
धे ७ हस्ताः ३ दर्शनम् लब्धंघनहस्तसंख्या १९८ करण
सू त्रम् मुखजतलज तद्युतिजक्षेत्रफलैक्यंहृतंषड्भिः
क्षे त्रफलंसममेवंवेधगु णंघनफलंस्पष्टम् १ समखा
त फलत्र्यंशःसूचीखा तेफलंभवति उदाहरणम् मुखे

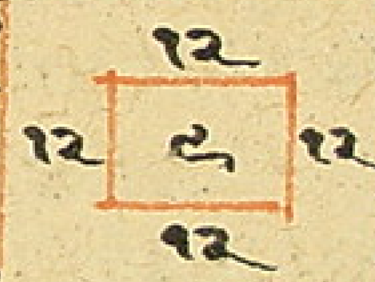
१२
३ ११
८ १०
५ ६ २ ६ ५
१०
११
१२

११
६ ३ ६
११

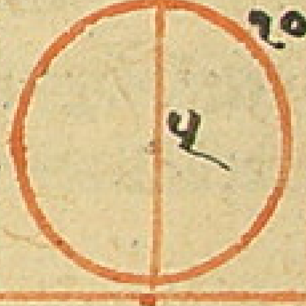
दशद्वादशतुल्यहस्ताविस्तारदैर्घ्येन तुलेन दृढम् यस्यां सखे सप्तकरश्च वेधः खातस्य सङ्ख्यां
वद तस्य वाप्याम् न्यासः

जातं खातफलं घनहस्ताः ४९० सूचीखातमुदा
हरणाम् खातेऽथतिग्म करतुल्यचतुर्भुजे च किं स्यात्फलं नवमितः कि
ल यत्र वेधः वृत्ते तथैव दशविस्तृतिपञ्चवेधे सूचीफलं वद तयोश्च पृ
थक्पृथङ्मे १ अथाऽस्य न्यासः

अत्र भुजकोटिघातःक्षेत्र
फलं १४४ वेधगुणं सूचं घनफलम् १२९६ अस्य तृती
यांशः सूचीफलं ४३२ द्विती यस्य न्यासः

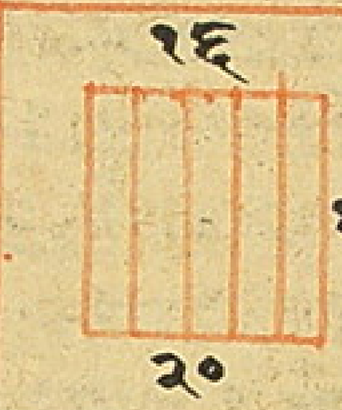

खाते घनफलं ३९२७ अस्य त्र्यंशः सूचीफलम् १३०९ इति खात
व्यवहारः अथ १० चितिव्यवहारे करणसू ३० त्रम् उच्छ्रयेण गुणितं चितेर ३४

स्थूलं वा फलं ३७५० ३७५०
७ २१

पिक्षेत्रसम्भवफलंघनंभवेत् इष्टिकाघनहृतेघनेचितेरिष्टिकापरिमितिश्चलभ्यते १ इष्टि
कोछ्रयहृदुछ्रितिश्चितेःस्युस्तराश्चदृषदांचितेरपि १ उदाहरणम् अष्टादशाङ्गुलंदैर्घ्यंविस्ता
रोद्वादशाङ्गुलः उछ्रितिस्त्र्यङ्गुलायासामिष्टिकास्ताश्चितौकिल १ यद्विस्तृतिःपञ्चकराष्टह
स्तंदैर्घ्यंचयस्यांत्रिकरोछ्रितिश्च तस्यांचितौकिंफलमिष्टिकानांसंख्याचकाब्रूहिकतिस्तरा:
श्च: न्यासः इष्टिकायांघनमानं ३ चितौघनमानं १२० लब्धेष्टिकासंख्या २५६० स्तर
संख्या २४ एवंपाषाणचयने ६४ विपर्ययेपि इतिचितिव्यवहारः अथक्रकचव्यव
हारेकरण सूत्रम् पिण्डयोगदलमग्रमूलयोर्दैर्घ्यसङ्गुणितमङ्गुलात्मकम् दारु
दारणापथैःसमाहतंषट्स्वरेषु ५७६ विहृतंकरात्मकम् १ उदाहरणम् मूलेनखाङ्गुलमितो
थनृपाङ्गुलोग्रे पिण्डःशताङ्गुलमितंकिलयत्रदैर्घ्यम् तद्दारुदारणपथेषुचतुर्षुकिंस्यात्हस्ता

	८	
५	३	५
	८	

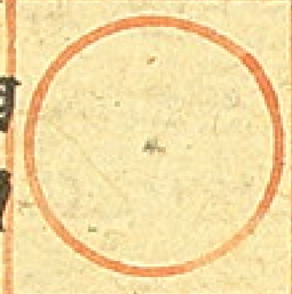
त्मकं वद सखे गणितं द्रुतं मे न्यासः

अथ मूलयोः पिण्डयोगः ३६ दलं १८ दैर्घ्य १००
गुणं जातमङ्गुलात्मकं १८०० मार्ग ४ गुणितं ७२०० षड्भिरिषु ५७६ विहृतं करात्मकं ग
णितं १२ अथ तिर्यक्छेदे सूत्रम् मिथ तेतुयद्वितिर्यग्युक्तपिण्डविस्तृतिहतेः फलं त
दा १७ उदाहरणं यद्विस्तृतिर्दन्तमि ताङ्गुलानि पिण्डस्तथा षोडश यत्र कोष्ठे छेदे
षु तिर्यक् वसुसंख्यकेषु किं स्यात्फलं तत्र करात्मकं मे १ न्यासः

जाते फलं हस्ताः ८ इष्टिकाचितिदृषच्चितिखातक्रकचव्यवहृतौ खलु मू
ल्यम् कर्मकारजनसंप्रतिपत्त्या तन्मृदुत्वकठिनत्ववशेन १ इति क्रकच
व्यवहारः अथ राशिव्यवहारे करणसूत्रम् अनणुषु दशमांशोऽणुष्वथैकादशांशः परिधिनवम
भागः मागधाख्याश्च खार्यः १ उदाहरणं समभुवि किल राशिर्यः स्थितः स्थूलधान्यः परिधिपरि ३५

शूकधान्येषु वेधः भवति परिधिषष्ठे वर्गिते वेधनिघ्ने घनगणितकराः स्यु १४

भिपरिमितिर्भो हस्ता षष्टिर्यदीया प्रवद गणक खार्यः किं मितास्तत्र सन्ति तस्मिन्निति पृथगणुधान्ये स्
कधान्ये च शीघ्रम् १ न्यासः

परिधिः ६० वेधः ६ परिधिषष्ठः १० वर्गितः १०० वेधगुणितः ६००
लब्धाः खार्यः अथाणुधान्य राशिपरिधिः ६० वेधः ६ जातं फलं ६००० अथ शूकिधान्य
राशिपरिधिः ६० वेधः २ जाताः खार्यः २००० करल्लौ सूत्रं द्विवेद ११ सत्रिभागैक २४ ४
निघ्नात्तु परिधेः फलं भित्त्य[३] न्तर्बाह्यकोण[३] स्थराशेः स्वगुणभाजितं १ उदाहरणं प[३]
रिधिर्भित्तिलग्नस्य राशेः त्रिंशत्करा किल अन्तः कोणस्थितस्यापि तिथितुल्यकरा सखे १ बहिः
कोणस्थितस्यापि पञ्चघ्ननव४५सम्मितः तेषामाचक्ष्व मे क्षिप्रं घनहस्तान्पृथक्पृथक् २ अस्य न्या
सः

अत्राद्यस्य परिधिर्द्विघ्नः ६० द्वितीयस्य चतुर्घ्नः ६० अन्त्यस्य तु सत्रिभागैक
घ्नः ६० एतत्फलं तुल्यमेव ६००० तत्स्वगुणेन भक्तं जातं पृथक्फलं ३०० १५० ४५०

अथछायाव्यवहारेकरणसूत्रम् शंकुप्रदीपतलशंकुतलान्तरघ्नाछायाभवेद्विनरदीपशिखौच्च
भक्तः उदाहरणम् शंकुप्रदीपान्तरभूस्त्रिहस्तादीपोच्छ्रितिः सार्द्धकरत्रयंचेत शंकोस्तदार्कांगु
लसम्मितस्यतस्यप्रभास्यात्कियतीवदाशु १ न्यासः अन्तरभूः ३ दीपोच्छ्रितिः ७/२ लब्धानिछायांगु
लानि १२ करणसूत्रम् छाययोः कर्णयोरन्तरेयेतयोर्वर्गविश्लेषभक्ताःरसाद्रीषवः सैकलब्धेःपदघ्नं
तुकर्णान्तरंभान्तरेणोनयुक्तंदलेस्तःप्रभे १ उदाहरणं नन्दचन्द्रैर्मितंछाययोरन्तरंकर्णयोरन्तरं
विश्वतुल्यंययोः तेप्रभेवक्तियोयुक्तिमानित्यसौव्यक्तमव्यक्तयुक्तंहिमन्येखिलं १ न्यासः छायान्त
रं १९ कर्णान्तरं १३ अनयोर्वर्गान्तरेण १९२ भक्तारसाद्रीषवः ५७६ लब्धं ३ अस्यसैकस्य ४ मूलेन २
गुणितंकर्णान्तरंद्विस्थं २६ २६ छायान्तरेणोनयुतंदलेजातेछाये ७/२ ४५/२ अत्रशंकुः १२ कोटिश्छाया
भुजः अत्रतत्कृत्योर्योगपदंकर्णः इतिकर्णौ २५/२ ५१/२ करणसूत्रम् छायोच्छ्रितेतुनरदीपतलान्तरघ्ने ३६

कोभवेन्नरयुते खलु दीपकोच्यम् उदाहरणं प्रदीपशंक्वन्तरभूस्त्रिहस्ता छायांगुलैः षोडशभिः स
माचेत् दीपोछ्रितिः स्यात्कियती वद त्वं प्रदीपशंक्वंतरमुच्यतां किं १ न्यासः शंक्वंगुलानि १२ छा
यांगुलानि १६ ऊर्ध्वं शंकुप्रदीपोऽन्तरं हस्ता ३ करणसूत्रं विशंकुदीपोछ्रयसंगुणाभा शंकूद्धृता
दीपनरांतरं स्यात् उद्देशकः पूर्वोकेण ४ वदीपोछ्रयः ३ शंक्वंगुलानि १२ ऊर्ध्वं शंकुप्रदीपांत
रं हस्ताः ३ करणसूत्रम् छायाग्र्ययोरंतरसंगुणाभाछा ४ याप्रमाणांतरहृद्भवेद्भूः भूशंकुघा
तः प्रभया विभक्तः प्रजायते दीपशिखोच्यमेवम् १ त्रैराशिकेनैव यदेतदुक्तं व्याप्तं तु भेदैर्हरिणेव
विश्वम् उदाहरणम् शंकोर्भार्कमितांगुलस्य सुमते दृष्टा किलाष्टांगुला छायायामभिमुखे कर
द्वयमिते न्यस्तस्य देशे पुनः तस्यैवार्कमितांगुला यदि तदा शंकुप्रदीपांतरं दीपोच्यं च कियद्वद व्यव
हृतिं छायाभिधां वेत्सि चेत् १ न्यासः अत्रछायाग्रयोरन्तरमंगुलात्मक

म् ५२ चयेन ८ अनयोराद्याद्द्वयं ८ अनयागुणितमंतरम् ४१६ छायाप्रमाणांतरभक्तं ऊर्ध्वं
भूमानम् १०४ इदं प्रथमच्छायादीपयोरंतरमित्यर्थः एवं द्वितीयच्छायाग्रतो भूमानं १५६
भूशंकुघातः प्रभया विभक्तः इति उभयतो दीपोच्चं सममेव हस्ताः ६ एवमिति छायाव्य
वहारे त्रैराशिककल्पनयानयनम् तद्यथा प्रथमच्छायातो द्विती १ याच्छायायावतीऽ
धिका तावता छायावयवेन यदि छायाग्रांतरतुल्या भूर्लभ्यते त २ दा छायया किमिति
एवं पृथक् पृथक् ४।५२।८ पुनः ४।५२।१२ छायाग्रदीपांतरं लभ्यते ततो द्वितीयत्रै
राशिकम् यदि छायाभुजे शंकुः कोटिः तदा भूमितुल्ये भुजे किमिति न्यासः
८।१२।१०४ पुनः १२।१२।१५६ ऊर्ध्वं दीपोच्चमेवम् १५६ उभयतोऽपि तुल्य
मेव एवं पंचराशिकादिकमखिलं द्वित्र्यादि त्रैराशिककल्पनैव सिद्धम् यथ भगवताम्

३७

कजनक्लेशापहारिणी निखिलसगज्जननैकवीजेन सकलभवनगिरिसरिदसुरनरनग
रादिभिः स्वभेदैरिदं जगद्व्याप्तमेवमखिलं गणितं जातं त्रैराशिकेन व्याप्तम् यद्येवं तद्बहु
भिर्वहुकिमुक्तमित्याशङ्क्याह यत्किञ्चिद्गुणभागहारविधिना वीजेन वा गणितं तत्त्रैराशि
कमेव निर्मलधियामेवावगम्यं विदाम् एतद्बहुधास्मदादिजडधीधीवृद्धिवुद्ध्या वुधैस्तद्भे
दान्सुगमान्विधाय रचितं प्राज्ञैः प्रकीर्णादिकम् १ इति छायाव्यवहारः ॥ अथ कुट्ट
ककरणसूत्रं भाज्यो हारः क्षेपकश्चापवर्त्यः केनाप्यादौ कुट्टके संभवार्थम् येन छिन्नौ भाज्यहा
रौ न तेन क्षेपश्चैतद्दुष्टमुद्दिष्टमेव १ परस्परं भाजितयोर्ययोर्यः शेषस्तयोः स्यादपवर्त्तनं
सः तेनापवर्त्तेन विभाजितौ यौ तौ भाज्यहारौ दृढसंज्ञकौ स्तः २ मिथो भजेत्तौ दृढभाज्य
हारौ यावद्विभाज्ये भवतीह रूपम् फलान्यधोधस्तदधो निवेश्य क्षेपस्तथान्ते खमुपान्तिमे

न ३ स्वोर्ध्वे हतेन्त्येन युते तदन्त्यं त्यजेन्मुहुः स्यादिति राशियुग्मम् ऊर्ध्वो विभाज्येन दृढेन तष्टः
फलं गुणः स्यादपरो हरेण ४ एवं तदैवात्र यदा समास्ताः स्युर्लब्धयश्चेद्विषमास्तदानीम् य
थागतौ लब्धिगुणौ विशोध्यौ स्वतक्षणाच्छेषमितौ च तौ स्तः ५ अत्रोद्देशकः एकविंश
तियुतं शतद्वयं यद्गुणं गणक पञ्चषष्टियुक् पञ्चवर्जितशतद्वयोद्धृतं शुद्धिमेति गुणकं
वदाशु तम् १ न्यासः भाज्य २२१ क्षे ६५ अत्र परस्परं भाजितयोर्भाज्यभाजकयोः। शेषं १३
अनेन भाज्यहारक्षेपाऽप हा १९५ वर्तिता जाताः भा १७ क्षे ५ अनयोर्दृढभाज्यहारयोः प
रस्परं भक्तयोर्लब्धमधोऽधस्तदधः क्षेपस्तदधः शून्यं निहि हा १५ वेश्यजातावल्ली १ उपान्तिमेन
स्वोर्ध्वे हते ६ इत्यादिकरणेन जातं राशिद्वयं ४० एतौ दृढभाज्यहराभ्यां १७ १५ तष्टौ जातौ
लब्धिगुणौ ६ ५ अनयोः स्वतक्षणामिष्टगुणं २५ क्षेप ६५ स्यथवा लब्धिगुणौ २३ २० इष्टेवा ४० ३५ अ

वेवह्नी १/२ जातो गुणः २ स्वहारक्षेपाऽपवर्तनेन २ गुणितो जातः सरावर्ट्ट गुणनभजनाभ्यां लब्धिश्च
३० गुणः १ लब्धिः स्वस्वहारोइति अथ गुणलब्धी ८१ १३० वा १४४ २३० इत्यादि करणसूत्रं क्षेपजे तक्ष
णाच्छुद्धे गुणाप्ती स्तो वियोगजे अत्र पूर्वोदाहरणे नवतिः ९० क्षेपे लब्धिगुणौ ३०।१८ एतौ स्वतक्षणाभ्या
माभ्यां १०० ६३ विशोधितौ शेषौ ७०।४५ नवतिशोधने ज्ञातयो लब्धिगुणौ ७० ४५ अनयोरपि स्वत
क्षणे १०० ६३ क्षेपाविरथवा १७० १०८ वा २४० १७१ उदाहरणं यद्गुणा गणकषष्टिरन्विता वर्जि
ता च दशभिः षडुत्तरैः स्यात्त्रयोदशहृता निरग्रकास्तं गुणं गणक मे पृथग्वद १ न्यासः भा ६० क्षे १६ अ
थ जाते गुणाप्ती २ ८ लब्धयो विषमा अतएते गुणाप्ती स्वतक्षणाभ्यां १३ ६० शोधिते १३ ते जाते ११
५२ एवं षोडशक्षेपे जाते ११ ५२ स्वहाराभ्यां १३ ६० शोधिते जाते षोडश १६ विशुद्धौ २ ८ सूत्रं गुणलब्ध्योः
समं ग्राह्यं धीमता तक्षणे फलं हरतष्टे धनक्षेपे गुणलब्धी तु पूर्ववत् १ क्षेपतक्षणलाभाढ्या लब्धिः शुद्धौ तु व ३९

र्जिता १ अत्रोद्देशकः येन संगुणिताः पंच त्रयोविंशतिसंयुताः वर्जिता वा त्रिभिर्भक्ता निरग्राः स्युः स को गुणः १ न्या
सः भा ५ क्षे २३ अत्र वल्ली १ पूर्ववज्जातं राशिद्वयं ४६ २३ एतौ भाज्यहाराभ्यां भक्तौ अत्राधो राशौ त्रिभि
र्भक्ते ०।३ ष्टे स्वलब्धा ऊ १ २३ ० र्ध्वराशौ पंचभिस्तक्षणेन वल्लभ्यं ते तेऽत्र न ग्राह्ये गुणलब्ध्योः समं ग्राह्यं धी
मता तक्षणे फलमित्यु क्तेः सैव व्याप्त्याः एवं जाते गुणाप्ती २ ११ क्षेपजे तक्षणाच्छुद्धे इति शुद्धौ जा
ते १ ६ इष्टाहतस्वस्वहरेण युक्ते इति द्विगुणितौ व्रा शेक्षेप्यौ यथाधने लब्धिः स्यादिति जाते ७ ४ एवं
सर्वत्र अथवा हरतष्टे धनक्षेपे न्यासः भा ५ क्षे २ पूर्ववज्जाते गुणाप्ती २ ४ एते स्वहाराभ्यां शोधिते
विशुद्धे जाते १ १ क्षेपतक्षणलाभाढ्या ०।३ लब्धिरिति जाते क्षेपजे २ ११ शुद्धौ तु वर्जिते ति १ ६ लब्ध्य
र्थे द्विगुणा स्वहारक्षेपे क्षिप्ते सति जाते ७ ४ इत्यादि करणसूत्रं क्षेपाऽभावोऽथवा यत्र क्षेपः शुद्धे हरोद्धृ
तः ज्ञेयः शून्यं गुणस्तत्र क्षेपो हारहृतः फलं १ उदाहरणं येन पंच गुणिताः स्वसंयुताः पंचषष्टिसहिताश्च

तेऽथवा स्वस्वयोर्दशहृता निरग्रकास्तं गुणाप्तं गणक कीर्त्तयाशु मे १ न्यासः भा ५ क्षे ६५ क्षेपः शुद्धो हरो हृतः इ
त्यादिना गुणाप्ती ० ५ वा २३ २० वा २६ २५ इत्यादि अथाऽत्र कुट्टकेषु हा २३ गालब्ध्योरनेकार्थं सूत्रं इ
ष्टाहतस्वस्वहरेण युक्ते ते वा भवेतां बहुधा गुणाप्ती १ अस्य व्याप्तिः पूर्वमेव दर्शिता अथ स्थिरकुट्टकः
क्षेपे तु रूपे यदि वा विशुद्धे स्यातां क्रमाद्ये गुणकारलब्धी अभीप्सितक्षेपविशुद्धिनिघ्ने स्वहारतष्टे भव
तस्तयोस्ते १ प्रथमोदाहरणे दृढभाज्यहारयोः रूपक्षेपयोर्न्यासः भा ७ क्षे १ अत्र गुणाप्ती ३ ८ एते
रूपक्षेपे पञ्चकेन गुणिते ३५ ४० स्वस्वहारतष्टे जाते ५ ६ अथ हा ४५ रूपशुद्धौ गुणाप्ती ८ ९ ए
ते पञ्चगुणिते स्वहारतष्टे जाते २० ११ एवं सर्वत्र अस्य ग्रहगणिते महानुपयोगः अथ तदर्थं किंचि
दुच्यते कल्प्याथ शुद्धिर्विकलावशेषं षष्टिश्च भाज्यः कुदिनानि हारः तज्जे फले स्युर्विकला गुणश्च लि
प्ताश्च तस्माच्च कलालवाद्यं १ एवं तदूर्ध्वं च तथाऽधिमासावमाग्रकाभ्यां दिवसा रवीन्द्वोः १ एतस्य विकला ४०

इत्यादि करणास्त्रं भवति कुट्टविधेर्युतिभाज्ययोः समपवर्त्तितयोरथवा गुणः भवति यो युति
भाजकयोः पुनः स च भवेदपवर्त्तनसङ्गुणः १ उदाहरणम् शतं हतं येन युतं नवत्या विवर्जि
तं वा विहृतं त्रिषष्ट्या निरग्रकं स्याद्वद मे गुणं तं स्पष्टं पटीयान्यदि कुट्टकेऽसि १ न्यासः भा १०० क्षे ९०
जातो पूर्ववल्लब्धिगुणौ ३० १८ अथवा भाज्यक्षेपौ दशभिरपवर्त्त्य भा १० क्षे ९ परस्परं भज हा ६३
नाल्लब्धा निष्फला निःक्षेपं खं वाधोधो विन्यस्य जाता वल्ली ० पूर्ववत् हा ६३ लब्धो गुणः ४५ लब्धि
नेयाद्याय नात्र लब्धयो विषमा जाता अतो गुणः ४५ स्व ६ ३ तक्षणाद ६३ विशोध्य जातो
गुणः स एव १८ गुणघ्नभाज्यक्षेपयुते हरभक्ते लब्धिश्च ३० ० अथवा हारक्षेपौ नवभिरपवर्त्ति
तौ भा १०० क्षे १० अत्र लब्धिक्षेपानां वल्ली १४ लब्धो गुणः २ क्षेपहारापवर्त्तनेन ९ गुणितो जा
तः स एव हा ७ व १८ अथवा भाज्यक्षेपौ पु ३ ० ० नहारक्षेपौ चापवर्त्तितौ जाताः भा १० क्षे १ अथ पू
हा ७

अग्रैक्यमग्रं कृतउक्तवद्यः संश्लिष्टसंज्ञः स्फुटकुट्टकोऽसौ १ अत्रोद्देशकः यः पंचनिघ्नो विहृतस्त्रिषष्ट्या
सप्ताऽवशेषोऽथस एव राशिः दशाहतः स्याद्विहृतस्त्रिषष्ट्या चतुर्दशाऽग्रो वद राशिमेनं १ अत्र
गुणैक्यं भाज्यः अग्रैक्यं शुद्धिरिति प्रकल्प्य न्यासः भा ७५ क्षे २१ अत्र पूर्ववज्जातं गुणाप्ती १४ ३ ५
ति श्रीभास्कराचार्यविरचितायां गणितपाट्यां दो ६३ लीलावत्यां कुट्टकव्यवहारः समाप्तः १
अथ गणितपाशे निर्दिष्टांकैः संख्यायाः सूत्रं स्थानांतमेकादिचयांकघातः संख्याविभेदा नि
यतैः स्युरंकैः भक्तोंऽकमित्यांकसमासनिघ्नः स्थानेषु युक्तो मितिसंयुतिः स्यात् १ अत्रोद्देशकः
द्विकाष्टकाभ्यां त्रिनवाष्टकैर्वा निरंतरं द्व्यादिनवावसानैः संख्याविभेदाः कति संभवंति त
त्संख्यकैक्यानि पृथग्वदाशु १ न्यासः २ ८ अथात्र स्थाने २ स्थानांतमेकादिचयांक १ २
घातः २ एवं संख्याभेदौ २ अथ स एव घातो २ अंकसमासेन १० निघ्नो २० अंकमित्यानया २ भ ५१

नव५

क्तः २० स्थानद्वये युक्तो जातं संख्यैक्यं ११० द्वितीयोदाहरणे न्यासः ३ ९ ८ अत्रैकादिचयांक
१ २ ३ घातः ६ एतावंत संख्याभेदाः ३ ९ ८ अंकसमासेन २० हताः १२० अंकमित्या ३ भ
क्ताः ४० स्थानत्रये युक्ते जातं संख्यैक्यं ४४४० तृतीयोदाहरणे न्यासः २।३।४।५।६।७।८
९ एवमत्र संख्याभेदाः चत्वारिंशत्सहस्राणि शतत्रयं विंशतिश्च ४०३२० चतुर्विंशतिनि
नवति५ खर्वाणि त्रिषष्टिपद्मानि नवकोटयः नवतिलक्षाणि पंचसप्तसहस्राणि शतत्रयं ष(
२४६३९९९९७५३६ ष्टिश्च उदाहरणम् पाशांकुशाहिडमरूककपालशूलैः खट्वांगशक्तिशरचापयुतैर्भ
वंति अन्योन्यहस्तकलितैः कति मूर्तिभेदाः शंभोर्हरेरिव गदारिसरोजशंखैः १ न्या
सः स्थानानि १० एवमत्र जाता मूर्तिभेदाः ३६२८८०० एवं हरेश्च २४ विशेषकरणसू
त्रम् यावत्स्थानेषु तुल्यांकास्तावद्भेदैः पृथक्कृतैः प्राग्भेदा विहृता भेदाः संख्यैक्यं चैव पूर्ववत्

त्र २ ३ उदाहरणं द्विद्व्येकभूपरिमितैः कतिसंख्यकाः स्युस्तासां युतिं च गणकाशु मम प्रचक्ष्व
अंभोधिकुंभिशरभूतशरैस्तथाङ्कैश्चेदङ्कपाशविधियुक्तिविशारदोसि न्यासः अत्र प्रा
ग्भेदाः २४ यावत्स्थानेषु तुल्याङ्का इति अत्र प्रथमं स्थानद्वये तुल्यौ प्राग्वत्स्थानद्वये जातौ
भेदौ १२। १२ पुनः अन्यत्रापि स्थानद्वये तुल्यौ स्थानद्वये युक्ताभ्यां २ भेदाभ्यां प्राग्भेदाः
२४ यावत्स्थानेषु भक्ताः जाताः ६ संख्याभेदाः तद्यथा २२११।२११२।१२२१।११२२।१२१२।
२१२१ पूर्ववत्संख्यैक्यं वा २२२२ न्यासः ४८५५५ अत्रापि पूर्ववद्भेदाः १२० स्थानत्रये भेदैर्द्विभ
क्ताः जाताः भेदाः २० न्यासः ४८५५५।५५५४८।५५५८४।८४५५५।८५५५४।८५४५
८५५४५।४५८५५।४५५८५।४५५५८।५८५५४।५५४८५।५४५५८।५५४८५।५४८५५।५५४८५
५८४५५।५५८४५।५४५८५।५८५४५ संख्यैक्यं च ११९९९८८ अनियताङ्कैस्तुल्यैश्च करणं ४२

वशेषाज्जाऽहर्गणाद्योरानयनं तद्यथा तत्र षष्टिघ्नं भाज्यः कुदिनानि हारः विकलावशेषं शुद्धिः ३
इति प्रकल्प्य साध्ये गुणाप्ती १ ३ लब्धिप्रमिता विकलाः ३ स्युर्गुणमितं कलावशेषं १ एवं कलाशेषं शुद्धिः
१ षष्टिघ्नं भाज्यः कुदिनानि हारः १२ लब्धिः कलाः ४२ गुणो भागशेषं २३ त्रिंशद्भाज्यः ३० कुदिनानि हारः
१२ भागशेषं शुद्धिः २३ लब्धिर्भागाः २३ गुणो राशिशेषं २५ द्वादश भाज्यः १२ कुदिनानि हारः १२ रा
शिशेषं २५ शुद्धिः फलं राशयः ३ गुणो भगणशेषं ६ कल्पभगणा भाज्यः कुदिनानि हारः भग
णशेषं शुद्धिः फलं गतभगणाः गुणोऽहर्गणः स्यादित्यादि अस्योदाहरणानि त्रिप्रश्नाध्याये एवं
कल्पाऽधिमासा भाज्यः रविदिनानि हारः अधिमासशेषं शुद्धिः लब्धिर्गताऽधिमासाः गुणो
गतरविमासाः एवं कल्पाऽवमानि भाज्यः चंद्रदिवसाः हारः अवमशेषं शुद्धिः फलं गताव
मानि गुणो गतचंद्रदिवसाः करणसूत्रं राशौ हरश्चेद्गुणकौ विभिन्नौ तदा गुणैक्यं परिकल्प्य भाज्यं

सूत्रं स्थानांतमेकापचितांतिमांकघातोसमांकैश्च मितिः प्रभेदाः उदाहरणं स्थानषट्कस्थितै
रंकैरन्योन्यं खेनवर्जितैः कति संख्याविभेदाः स्युर्यदि वेत्सि निगद्यताम् २५ अत्रांतिमांको
नव अयं यावत्स्थानमेकापचितेन्यासः ९।८।७।६।५।४ एषां घाते जाताः संख्याभेदाः ६०४८०
उदाहरणसूत्रं निरेकमेकैकमिदं निरेकस्थानांतमेकापचितं विभक्तं रूपादिभिः संनिहितैः समाः
स्युः संख्याविभेदा नियतेकयोगे १ नवान्वितस्थानकसंख्यया याद्धीनं कयोगे कथितं निवेद्यमु
संक्षिप्तमुक्तं पृथुताभयेन नांतोस्ति यस्माद्गणितार्णवस्य १ उद्देशकः पंचस्थानस्थितैरंकै
र्यथायोगस्त्रयोदश कति भेदा भवेत्संख्याय दि वेत्सि निगद्यतां १ अत्रांकैकां निरेकं च १२ एतन्नि
रेकस्थानांतमेकापचितं भक्तं रूपादिभिः न्यासः १२ ११ १० ९ घातेः समाः संख्याभेदा जाताः ४९५
नगुणो न दशेन कृतिर्न घनः पृष्टस्तथापि दुष्टानां १ २ ३ ४ गर्वितगणकबटूनां स्यात्पातोऽ

वश्यमङ्कपाशेऽस्मिन् १ येषां सुजातिगुणवर्गैर्विभूषितांगी शुद्धाखिलव्यवहृतिः खलु कंठ
सक्ता लीलावतीह सरसोक्तिमुदाहरंती तेषां सदैव सुखसंपदुपैति वृद्धिम् २ श्लोकसं
ख्या ३५० अथ सर्वसंख्या ८०० इति श्रीमद्गणकभास्कराचार्यविरचिता लीलावती गणि
तपाटी संपूर्णा १ मंगलमस्तु विजयतेतराम् शुभमस्तु सं १८४३ श्रावणाऽसितच
तुर्दशी तिथौ वीसरेस कलमंगलाऽलये रामवेदगजभूमिताब्दके पूर्णतां हि गमितेय
मङ्कुतेति ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥